

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LXXVIII

Sa. 283

Aralık 2014

ANKARA - 2014

XVI. YÜZYIL OSMANLI İLMİYYE KANÛNNÂMELERİ VE MEDRESE EĞİTİMİ

YASEMİN BEYAZIT*

GİRİŞ

İlk Osmanlı medresesinin 1330-1331'li yıllarda İznik'te kurulmasının ardından, Osmanlı eğitim sistemi önemli bir inkişaf sürecinden geçmiştir. Bu süreçte, Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman devirleri önemli dönüm noktaları oluşturmuştur. Fatih devrinde, ilim dallarına ve âlimlere gösterilen rağbet ve itibar artmıştır. Kurulan Sahn medreseleri, Osmanlı düşünce ve eğitim geleneğinin oluşmasında önemli bir mevkiye sahiptir. İstanbul bir ilim merkezi yapılmaya çalışılmış ve dönemin önde gelen uleması buraya davet edilmiştir. Aynı zamanda uygulanan merkeziyetçi politikalar çerçevesinde, ilmiye kariyerinin bir meslek yolu olarak düzenlenmesi¹ de yaşanan önemli gelişmeler arasındadır. ² Medreseler eğitim hiyerarşisi içerisinde kapsamlı bir organizasyona tabi tutulmuş, derecelendirilmiştir. Bu süreçte Veziriazam Mahmud Paşa, Ali Kuşçu ve Molla Hüsrev'in katkıları zikredilmelidir. Gerçekleştirilen bu atılımlar ilmiye zümresini ve meslek yolunu derinden etkilemiş, özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fatih devri bir ideal çağ olarak kaynaklarda zikredilmiştir. III. Murad döneminde kaleme alındığı düşünülen Hırzû'l-mülûk³ adlı eserde, Fatih dönemi ilmiye zümresi için gerek kurumlaşma ve bu kurumlarda görev yapan ulema bakımından idealize edilmiştir. Zikredilen idealleşirmenin izlerine aşağıda üzerinde durulan 1577 tarihli bir hatt-ı humâyûnda da

* Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Denizli/ TÜRKİYE, ybeyazit20@gmail.com

¹ Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr Fatih Sultan Mehmed Devri (1451-1481)*, C.II, Haz. Hüdaî Şentürk, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 66-70.

² Gelibolulu, Fatih devrindeki eğitim alanındaki bu gelişmelere eleştiriler de getirmiştir. Ona göre Fatih'in ilim yolunu mertebelendirmesi, mansıplar arasında hiyerarşi oluşturması ve bu mansıplarda ilmiye zümresini istihdam etmesi akıllıca bir iş değildir. Fatih'in niyeti ilim kariyerini düzenleyerek bu yola rağbeti artırmaktaydıysa da bu iş tam aksi sonuç doğurmuş, rüşvetin ve liyakatsizliğin yolu açılmıştır. Ulema ilim yolunu bırakıp, mansıp elde etmek için her yolu caiz kabul ederek sefil bir duruma düşmüş, ilmiye zümresinin düştüğü bu hal ise, ancak Kanuni devrinin sonlarında su yüzüne çıkmıştır. Gelibolulu Mustafa Âli, *a.g.e.*, s. 89-93.

³ Mehmet Öz, *Osmanlı'da "Çözülme" Ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergah Yayınları, İstanbul 1997, s. 20-21.

rastlanılmaktadır.⁴ Bu hatt-ı humâyûnda “*Hâlen tarik-i ulemâya haylî ihtilâl âرز olup kanûn-ı kadîm sultan mehmed gâzi zamânındaki gibi gözetilib zamânımızda dâhî ahsen olmak murâdımızdır*” denilerek Fatih dönemindeki düzenlemelere öykünüldüğü görülmektedir. Hırzû'l-mülûk yazarının ardından, Gelibolulu Mustafa Âli de Fatih devrini idealize eder. Ona göre bu devirde, ilme ve ulemaya büyük saygı gösterilmiş, Sahn medreseleriyle önemli bir kurumsallaşma faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Fatih'in en önemli çabası, ülkesindeki âlim sayısını artırmaktır ve Gelibolulu'ya göre bu amacında başarıya da ulaşmıştır.⁵

İlmiye teşkilatı bakımından Fatih devrinden sonra Kanuni Sultan Süleyman dönemi, Osmanlı ilmiye zümresinin ve meslek yolunun önemli değişiklikler geçirdiği bir diğer evredir. Sahn medreselerinden sonra ikinci önemli medrese grubu olan Süleymaniye medreselerinin kurulup faaliyete geçmesi, özellikle tıp, matematik ve hadis gibi ihtisas medreselerinin⁶ de bu medrese grubu içerisinde yer alması önemli atılımlardır. Medrese hiyerarşisi yeniden düzenlenmiş, Süleymaniye medreseleri Sahn medreselerinin üstündeki bir mevkiye yerlerini almıştır.⁷ Kanuni devri mülâzemet sistemine yeni kurallar getirilmesi ve sistemin olgunlaştırılması açısından da önemli bir dönemdir. Bu yeniliklerin yapılmasında şüphesiz sırayla İstanbul kadılığı, Rumeli kadıaskerliği ve şeyhülislamlık görevlerini yürüten Ebussuud Efendi'nin önemli bir rolü vardır.⁸ Ebussuud Efendi, ilmiye teşkilatının işleyişi hususunda önemli kararlarda imzası bulunan müteşebbis bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda zikredildiği üzere, Osmanlı ilmiye örgütlenmesi iki önemli atılım çağı yaşamıştır. Sistemin ana iskeletinin kurulduğu Fatih devrinden sonra, Kanuni devrinde önemli tamamlayıcı unsurlar eklenmiştir. Bu süreç yaşanırken pek çok problemlerle de karşılaşmış, sistemin aksayan yönleri görülmüştür. Aksaklıklara karşı devlet, birtakım tedbirler alarak problemleri giderme noktasında kanûnnâmeler yayınlamıştır. Kanûnnâmelerin hazırlık sürecinde şüphesiz en üst mertebedeki ulemâ etkilidir. Şeyhülislam, kadıaskerler ile yüksek rütbeli kadı ve müderrisler bu karar alma mekanizmasının önemli unsurlarıdır. Özellikle kadıaskerler, bilhassa Rumeli kadıaskerleri ilmiye teşkilatının iç işleyişinin düzenlenmesinde kilit isimlerdir. Ulemâ ile devletin diğer erkânı tarafından sistemde görülen aksaklıkların belirli

⁴ Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2362, Vr. 82a.

⁵ Gelibolulu Mustafa Âli, *a.g.e.*, s. 68-70.

⁶ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayınları, 1988,s.33; Muallim Emin Bey, “Tarihçe-i Tarik-i Tedris”, *İlmiye Salnamesi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1998, s. 537-538.

⁷ Fahri Unan, “Osmanlılarda Medrese Eğitimi”, *Osmanlı*, C.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 151.

⁸ Nevizâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik fi Tekmilâtü's-Şakâik*, Haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, s. 184.

bir seviyenin üzerine çıktığı, ciddi anlamda rahatsızlık duyulduğu zamanlarda zümreye kanûnnâmeler vasıtasıyla uyarılar yapılmıştır.

İlmiyye kanûnnâmeleri metinleri irdelendiğinde, diğer alanlardakine benzer olarak “problem ve çözüm” üzerinden bir metin inşasının bulunduğu tespit edilmektedir. Çünkü, ortaya çıkışlarında büyük oranda mevcut problemlerin etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle, çıkarıldıkları dönemin kurumsal yapısını, işleyişini, sorunlarını ve bunlara getirilen çözüm önerilerini gösterme noktasında oldukça münbit metinlerdir. İlmiyye kanûnnâmelerinin günümüze kalan ilk örnekleri, XVI. yüzyıla aittir. Kurumların işlerlik kazanarak olgunlaşmaları ve klasik karakterlerini kazanmaları da büyük oranda bu süreçte gerçekleşmiştir. Zikredilen nedenle, XVI. yüzyıl ilmiyye kanûnnâmeleri bu makalede incelenecektir. XVI. yüzyıl siyasi, askeri ve kurumsal anlamda önemli bir atılım çağıdır. Devlet, bu süreçte bir dünya gücü haline dönüşmüştür. Bu sebeple, Osmanlı risale yazarları ilerleyen zamanlarda bu dönemi, özellikle de Kanuni devrini altın çağ olarak nitelendirmişlerdir. Devletin geçirdiği değişim sürecinin sancuları, bu döneme özlem duyulmasında büyük oranda etkili olmuştur. XVI. yüzyıl ise, görünen parlak manzaranın içerisinde pek çok problem ve aksaklıkları bünyesinde barındırmıştır. Yüzyıl, romantik yaklaşımlardan uzak biçimde tahlil edilmeli, kurumların geçirdiği değişimler incelenmelidir.⁹

Bu çalışmada zikredilen nedenlerle, ilmiyye kanûnnâmelerinden yola çıkarak XVI. yüzyıl eğitim sisteminin doğası, işleyişi ve sorunları ele alınacaktır. Aksaklıklar ve onlara getirilen çözüm önerileri perspektifinden, yaratılmak istenen ideal medrese sistemi ile ideal müderris ve talebe tipi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Şüphesiz bahsi geçen konular, ilk defa bu makalede ele alınmamıştır. Osmanlı ilmiyye teşkilatı ile eğitim tarihi üzerine çalışan araştırmacılar, bu konulara araştırmalarında zaman zaman değinmişler ve konuları gereği kanûnnâmelerle ilgili bilgiler vermişlerdir.¹⁰ Ancak kanûnnâmeler, birlikte ele alınmak suretiyle karşılaştırılmalı biçimde incelenmemiş, merkezinde kanûnnâmelerin bulunduğu, onlar üzerinden bir metin ve anlatı kuran nispeten ayrıntılı bir çalışma yapılmamış ve yeterince tartışılmamışlardır. Bu araştırmada öncelikle kanunnameler tanıtılmış ve tarihlendirilmeleri konusu ele alınmıştır. Ardından kanûnnâmeler birbiriyle mukayese yoluyla kritiğe tabi tutularak, Osmanlı eğitim sistemi ve sorunları tespit edilmeye çalışılmıştır. Zikredilen yönleriyle araştırmamız önceki çalışmalardan farklılık arz etmektedir.

⁹ Bu hususta tartışma için bakınız Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 263-265.

¹⁰ Bu konuda İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın İlmiyye Teşkilatı, Cahid Baltacı'nın Osmanlı Medreseleri, Cevat İzgi'nin Osmanlı Medreselerinde İlim, Fahri Unan'ın Fatih Külliyesi ile Osmanlılarda Medrese Eğitimi ile ilgili çalışmaları önemlidir. Ahmet Akgündüz de Osmanlı kanûnnâmeleri adlı eserinde kanûnnâmelerin tıpkı basımlarına ve çeviri yazımlarına yer vermiştir. İlgili eserlerin künyelerini dipnotlarda ve kaynakçada mevcuttur.

A. XVI. YÜZYIL OSMANLI İLMİYYE DÜZENLEMELERİ

XVI. yüzyılda tespit edebildiğimiz kadarıyla ilmiyye zümresi ve teşkilatıyla ilgili üç kanûnnâme, bir hüküm ve bir hatt-ı humâyûn olmak üzere olmak üzere beş önemli düzenleme yapılmıştır. Fermân-ı şerîf kopyası olan hüküm ile hatt-ı humâyûnlar, doğrudan kanûnnâme şeklinde düzenlenmemiş olmalarına rağmen içerikleri ve oluşturulma amaçları nedeniyle birer kanûnnâme olarak nitelendirilebilirler.¹¹ Kanûnnâmelerin dili ve diplomatîği incelendiğinde, bu metinlerin içinde “nişân”, “fermân”, “hatt-ı humâyûn”, “kanûnnâme-i humâyûn” terimlerinin birlikte kullanılabilirdiği tespit edilmektedir.¹² Bu terimler padişah tarafından üretilen fermân, berât, hatt-ı humâyûn gibi belgeler için de kullanılan karakteristik ifadelerdir. Kanûnnâmeler de içerikleri belirlendikten sonra padişah hükmü olarak düzenlendikleri için bu ifadeleri içlerinde barındırmaktadır.

1. Kanûnnâme-i Talebe-i İlm

Kanûnnâme-i Talebe-i İlm’in şimdiki değin dört nüshası tespit edilmiş,¹³ tıpkıbasımı ile çeviri yazımı Ahmet Akgündüz tarafından yayımlanmıştır. Yanı sıra Şehabettin Tekindağ eserinde kanûnnâmenin tam metnini, Uzunçarşılı ile Yaltkaya ise bir kısmını nakletmiştir. Kanûnnâme metni kısaltılmış biçimde Hezarfen Hüseyin Efendi tarafından kaleme alınan Telhisü'l-Beyan içerisinde de bulunmaktadır.¹⁴

Kanûnnâme gerek tarihleme gerekse içeriği yönüyle üzerinde tartışmaları barındıran bir düzenlemedir. Nüshalarındaki isimlendirilmenin farklılık arz ettiği görülmektedir. Bir nüshası, Hezarfen Hüseyin Efendi tarafından tedvin edilen Telhisü'l-Beyân'da yer alır ve burada “Kavânîn-i Talebe-i İlm”¹⁵ olarak adlandırılmıştır. İstanbul Üniversitesi kütüphanesi nüshası üzerinde ise “Kanûn-ı Talebe-i Ulûm”¹⁶, Topkapı sarayındaki Akgündüz'ün yayımladığı nüshada ise “Kanûnname-i Ehl-i İlm” ismini taşır. Yapılan farklı adlandırmalara rağmen başlıklarda “talebe” vurgusu

¹¹ Halil İnalık, “Kanûnnâme”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, C.24, İstanbul 2001, s.334.

¹² Topkapı Sarayı Kütüphanesi, R.1935, Vr.94b; Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttap, 1004, Vr.69b-70a.

¹³ Topkapı R. 1935, Vr.94b-95b; Topkapı R.1936; İ.Ü. Ty.2753, Vr.40a-41a; İÜ.Ty.3239, Vr.48a-49a. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanûnnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. 4, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 661.

¹⁴ Akgündüz, *a.g.e.*, C.4, s. 662-666; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 13; Şehabettin Tekindağ, “Medrese Dönemi”, *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul 1973, s. 38-39; Şerefettin Yaltkaya, “Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler”, *Tanzimat I*, MEB, 1999, s.464-465; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Haz. Sevim İlgürel, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 204.

¹⁵ Hezarfen Hüseyin Efendi, *a.g.e.*, s. 204.

¹⁶ Tekindağ, *a.g.m.*, s. 38-39;

dikkati çeker.¹⁷ Bu vurgu, kanûnnâmenin içeriğiyle de uyumlu görünmektedir. Çünkü kanûnnâmeye, talebeyle ilgili uyarılarla başlanır ve metnin önemli bir kısmında talebeye hitap söz konusudur. Bunların yanı sıra, müderrise hitaben yazılan bölümler de mevcuttur.

Kanûnnâmenin üzerinde herhangi bir tarih kaydı yoktur. Bu sebeple tarihlendirilmesi hususunda farklı görüşler mevcuttur. Süheyl Ünver, Hüseyin Atay ve Fahri Unan¹⁸, bu kanûnnâmenin Fatih devrine ait olma ihtimalinden bahsederler. Atay, bu düzenlemenin Sahn medreselerinin bir nevi tüzüğü olabileceğini de ifade eder. Atay'ın burada kullandığı tüzük kelimesi, bir kurumun işleyişinin anlatıldığı ve Sahn medreselerinde okutulacak derslerin açıklandığı bir metin anlamındadır.¹⁹ Uzunçarşılı, kanûnnâmeyi sebeplerini belirtmeden XVI. yüzyıl başlarına tarihlemektedir.²⁰ Ahmet Akgündüz de eserinde bu kanûnnâmenin önemine dikkat çeker ve kanûnnâmeyi, Kanuni dönemine özellikle de Ebussuud Efendi'nin Rumeli kadaskerliği dönemine tarihler. Yazar, tarihlmeyi yaparken mülâzemet sisteminin Ebussuud Efendi döneminde temellerinin atılmasına dikkat çekerek, kanûnnâmeye de bu düzenlemeden bahsedilmesi sebebiyle, bu metnin Ebussuud Efendi döneminde kaleme alınmış olabileceğini belirtir. Ayrıca kanûnnâmeye Süleymaniye medreselerinden, Daru'l-hadisten bahsedilmemesi sebebiyle de bu medreselerin kurulmasından önce hazırlanmış olma ihtimalini vurgular. Bu nedenle kanûnnâmeyi, Kanuni devri kanûnnâmeleri içerisinde tasnif etmiştir.²¹

Görüldüğü üzere, kanûnnâmenin tarihlendirilme konusu oldukça çetrefillidir. Uzunçarşılı tarihlemesini yaparken neye dayandığını yazmaz. Akgündüz'ün görüşü ise geçerli görülmemektedir. Çünkü, mülâzemet sistemi²² Fatih Sultan Mehmed'in ilmiye düzenlemeleri sürecinde ya da hemen bu düzenlemelerin akabinde ortaya çıkmıştır. Bu husus için Fatih devrinde çıkarılmış olup sıhhati doğrulanmış teşkilat kanûnnâmeleri önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkar. Çünkü, zikredilen

¹⁷ Topkapı Sarayı Kütüphanesi, R.1935, Vr. 94b-95b.

¹⁸ Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, TTK Yay., Ankara 2003, s. 340; Unan, "Medrese Eğitimi", s. 155-156.

¹⁹ Hüseyin Atay, "Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazetnameler", *Vakıflar Dergisi*, XIII, 1981, s. 174.

²⁰ Akgündüz, *a.g.e.*, C. 4, 661; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 13.

²¹ Akgündüz, *a.g.e.*, C.4, s. 661.

²² Mülâzemet sisteminin teşekkülüne değin medrese mezunu bir dânişmend, genellikle beklemeksizin bir görev elde etmiştir. Mülâzemet sisteminin ortaya çıkışı ile, silke girmek isteyenler için seçici bir sistem kurulmuştur. Artık, dânişmendlerin medrese eğitimini tamamlaması yeterli görülmemiş, kendisine mülâzemet yetkisi verilmiş yüksek dereceli ulemânın tadrîsinde ve hizmetinde bulunma ve onların onayını alma şartı getirilmiştir. Böylece medrese mezunları, kendilerine meslek yolunu açabilecek yüksek dereceli ulemânın talebesi olmak ve hizmetinde bulunabilmek için çaba göstermek zorunda kalmıştır. XV. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ise silke giriş mekanizmasına mülâzemet sistemi eklenmiştir. Mülâzemet sisteminin ortaya çıkışında, Fatih dönemiyle birlikte başlayan Osmanlı devletinin merkezileşmesi önemli rol oynamıştır. Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam*, TTK Yay., Ankara 2014, s. 32-35.

kanûnnâmede mülâzemet sisteminin varlığını gösteren deliller mevcuttur.²³ Ebussuud Efendi mülâzemet sistemini kurmamış, bu sisteme yeni düzenlemeler getirmiştir. Ayrıca 944/1538 yılında Ebussuud Efendi'nin Rumeli kadaskerliği döneminde aşağıda zikredilecek olan bir diğer kanûnnâmenin yayınlanmış olması da, aynı süreçte iki kanûnnâmenin yayınlanma ihtimalini azaltmaktadır. Görüldüğü üzere kanûnnâmenin tarihlendirilmesi hususunda kesin bir sonuca ulaşmak mümkün değilse de, Sahn'a öğrenci yetiştiren Tetümmeler'den bahsetmesi nedeniyle kanûnnâmenin Sahn medreselerinin kurulmasından sonra yayınlandığı açıktır. Ancak bu kanûnnâme, Atay'ın fikrinin aksine bir tüzük olarak da kabul edilmemelidir. Çünkü içerisinde bir takım aksaklıkların belirtilmesi ve bunu düzeltme hedefiyle kaleme alınması nedeniyle bir tüzük niteliği taşımaz, kanûnnâme özellikleri gösterir. Kanûnnâmede zikredilen aksaklıklar bir sürecin ürünüdür. Bu nedenlerle tarihlendirme noktasında, Uzunçarşılı'nın yaklaşımı daha makul görülmekte olup, bu hükümler XVI. yüzyıl başlarında Sahn medreselerinin kurulmasından sonra görülen bir takım aksaklıklar üzerine çıkarılmış olmalıdır.

Kanûnnâmenin girişinde hükümdar, Allah'ın lütfuyla emir ve yasak koyma yetkisinin kendisinde bulunduğunu vurgulu bir şekilde dile getirir. Devamında *“dinin yüceltilmesi, şer'i hükümlerin sağlamlştırılması için ilimlerin, âlimlerin ve fazilet sahiplerinin yüceltilmesi konusunda dakika boşa geçirilmemelidir”* der. Hükümdarın bu çabası, ulemanın güzel mizaçlarının ilimlerin pınarıyla yoğrulması, usul ve fûru ilimlerde ustalık elde etmesi, aklı ve nakli ilimlerde büyük bir gayret göstererek etkili söz söyleyebilmesi, ülke sathında ders ve fetva verebilen bir seviyeye ulaşması, kazanılan ilimlerin güzel davranışlar ve kitap, sünnet hükümleriyle süslenmesi, yine kazanılan ilimlerin şer'e ve dine uygun ibadet ile taçlandırılması içindir.²⁴Bu ifadelerin ardından, kanûnnâmede medreselerde okutulacak kitaplara değinilir, müderrislerin ve talebenin istenmeyen davranışları açıklanıp bunların yapılmaması tenbih olunur. Kanûnnâmede te'kid ve te'dib ifadeleri de yer almaktadır. Müderris ve talebe *“...bundan böyle bu kanûn ile amel olunmayacak olursa, müderrisinden ve talebeden her kim olursa, itâb-ı azîme ve ikâb-ı elîme müstahak olurlar”* ifadeleriyle ağır bir dille uyarılmışlardır.²⁵

2. Mevâlî-i İzâm ve Müderrisîn-i Kirâmın Tedrise Muvazebetleri İçün Nişân-ı Humâyun

Kanûnnâme, Kanuni devrine ait kanunları derleyen bir kanun mecmuasında yer almaktadır ve bilinen tek nüshası vardır.²⁶ Metni İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ce-

²³ *Fatih Sultan Mehmed Kanûnnâme-i Al-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, Haz. Abdulkadir Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, s. 11-13.

²⁴ Topkapı Sarayı Kütüphanesi, R.1935, Vr. 94b.

²⁵ Topkapı Sarayı Kütüphanesi, R.1935, Vr. 95a-b.

²⁶ Bayezid Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 1970, Vr.121b-124a.

vat İzgi, Cahid Baltacı ile Ahmet Akgündüz tarafından yayımlanmıştır. Akgündüz eserinde kanûnnâmenin tıpkıbasımına da yer vermiştir.²⁷

Kanûnnâmenin, Kânûnî dönemine ait olduğu genel kabul görmüşse de herhangi bir tarihleme yapılmamıştır. Bulduğu mecmuada bir önceki bölüm Şaban 944 (Ocak-Şubat 1538) tarihiyle bitmektedir. Cahid Baltacı bu kanûnnâme mecmuasındaki kayıtların kronolojik olmadığını ifade ederek kanûnnâmeyi buna dayanarak tarihlendirmekten kaçınmıştır.²⁸ Ancak bir başka delil tarihlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Kanûnnâmenin, Bursa Şeriyeye sicillerine de Şevval 944 (Mart-Nisan 1538) tarihinde kaydedildiği görülmektedir.²⁹ Zikredilen bu bilgiler birleştirildiğinde, kanûnnâmenin 944 (1538) yılında çıkarılmış olduğu kesinleşmektedir. Çıkarıldığı dönemin hemen öncesinde, Rumeli ve Anadolu kadıaskerleri Kanuni Sultan Süleyman tarafından İbrahim Paşa'nın öldürülme nedenini sormaları nedeniyle azledilmişler, yerlerine Rumeli kadıaskerliğine Ebussuud Efendi (1537-1545), Anadolu Kadıaskerliğine de Çivizade Muhyiddin Efendi (1537-1539) atanmıştır.³⁰ Sadullah Sadi Efendi de bu süreçte şeyhülislamdır.³¹ Kanûnnâmenin hazırlanmasında Ebussuud Efendi'nin önemli bir role sahip olduğunu düşünülmektedir. Çünkü Ebussuud Efendi'nin Rumeli kadıaskerliği dönemi, ilmiye düzenlemeleri bakımından oldukça önemli ve münbit bir evredir. Onun getirdiği yeni esaslar ile mülâzemet sistemi olgunlaşmıştır.³² Bir diğer düzenleme, kadıasker ruznamçe defterlerinin tutulma usulü hakkında getirdiği esaslardır.³³ Bunların dışında bir diğer uğraşısı ise zikrettiğimiz kanûnnâme olmalıdır.

Kanûnnâme, "*Mevâlî-i İzâm ve Müderrisîn-i Kırâmın Tedrise Muvazebetleri İçün Nişân-ı Humâyun*" olarak adlandırılmıştır. Bu ismi "*Molla ve Müderrislerin Ders Verme Görevleri Hakkında Hazırlanan Emirname*" şeklinde günümüz diline çevirmek mümkündür. Kanûnnâme maddeleri müderrisler muhatap alınarak yazılmıştır, bu içerik kanûnnâmenin başlığıyla da uyumlu görünmektedir.

Kanûnnâmenin girişinde hükümdar, öncelikle kendisine verilen sorumlulukları sıralar. Buna göre hükümdar Allah'ın nizamının yeryüzündeki yürütücüsüdür. İlim ve hikmetin ihyası, dinin, fazilet ve marifetin varlığının korunması hükümdara bah-

²⁷ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 15-16; Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 915-917; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, C.1, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 59-60; Akgündüz, *a.g.e.*, C.4, 1992, s. 667-672.

²⁸ Baltacı, *a.g.e.*, s. 157.

²⁹ Fahri Dalsar, "Medreseler Kanûnnâmesi", *Nülüfer Dergisi*, S. 5, Eylül 1945, s. 15-16.

³⁰ Atâî, *a.g.e.*, s. 186.

³¹ Mehmet İpşirli- Ziya Demir, "Sâdi Çelebi", C.35, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, 404; Mehmet İpşirli, "Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, s. 348.

³² Atâî, *a.g.e.*, s. 182-183.

³³ Topkapı Sarayı Arşivi, Mühimme Defteri, s. 312-313.

şedilmiştir. Bu nedenle tahta geçeli beri bu uğurda mücadele vermiştir. Şimdi ise “tarîk-i ifâde ve istifâde” de yani eğitim öğretim yolunda aksaklıklar görülmeye başlanmıştır. İlim yolunda “sû-i hâl” ve “kemâl-i ihtilâl” yani kötü hal ve bozukluk mevcuttur. Talebe “müsâhale-i tâmme” ve “müsâmaha-ı ‘âmme” üzeredir, yani öğrenciler tam bir kolaycı ve savsaklayıcı durum içindedir. Kısa sürede eğitimlerini tamamlayıp yüksek mevkilere yükselmek için çaba harcamaktadırlar. Bu durumdan eğitim öğretim hayatı zarar görmüş, özellikle taşrada bulunan medreseler boşalmış, bu medreseler eğitim veremez olmuştur. Bu nedenle ilim, irfan yolunu yeniden canlandırmak, eğitim-öğretim kadrolarına duyulan saygıyı ve hürmeti ikame etmek için bu kanûnnâmeye ihtiyaç hissedilmiştir.³⁴ Kanûnnâmede hem müderrisler hem de talebe uymaları gereken kurallar konusunda ağır bir dille uyarılmıştır.

Bir önceki kanûnnâmeyle karşılaştırıldığında, bu kanûnnâmede düzenin bozulmasına vurgu yapıldığı görülmektedir. Yüzyılın başındaki kanûnnâmede düzensizlik, aksaklık vurgusu yoktur. Orada amaç eğitim öğretim kadrolarının niteliğini artırmaktır. Ancak aynı amacı taşısa da, bu kanûnnâmede özellikle yaşanan olumsuzluk ve kötü hallere vurgu yapılmaktadır. İçerik bakımından iki kanûnnâme benzerdir. Ancak bu kanûnnâmeden özellikle hızlı ilerleyişlerin büyük bir problem doğurduğu ve Sahn’a ulaşmak için beş yıl kuralının getirildiği görülmektedir ki bir önceki kanûnnâmede zikredilmeyen bir husustur.³⁵ Bir diğer konu ise, bu kanûnnâmede okunacak kitap isimlerinin verilmeyişi dikkat çekicidir. Eski dönemlerden beri okuna gelen kitapların okutulması gerektiği ifade edilmektedir. Bu da okunacak kitaplar konusunda yerleşmiş bir geleneğin oluştuğuna işaret etmektedir. Özellikle, taşradaki medreselerin boşalmasından söz edilmesi, henüz XVI. yüzyılın ikinci yarısında görülecek olan nüfus artışının³⁶ yarattığı problemleri anıtsan sorunların çıkmadığına da işaret etmektedir. Bir diğer husus, kanûnnâmenin hazırlanma amacıyla kullanılan dil ve üslup ile risale yazarlarının kullandığı dil ve ifade benzerliği dikkati çekmektedir. Devlet tarafından yayımlanan bu metinler, risale yazarları tarafından da kaynak olarak kullanılmış olmalıdır.

3. 1576 Tarihli Hüküm

Önemli bir diğer düzenleme³⁷, yirmi yedi numaralı mühimme defterinde yer alan 29 Şevval 983 (31 Ocak 1576) tarihli İstanbul kadısına gönderilen bir fermân-ı

³⁴ Bayezid Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 1970, Vr.121b-122a.

³⁵ Bayezid Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 1970, Vr.123a-b.

³⁶ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2012, s.19-20.

³⁷ Bu hükme, Ahmet Refik 1920’li yıllarda dikkat çekmiştir. Devamında İsmail Hakkı Uzunçarşılı ile Cevat İzgi hüküm metnini yayınlamışlardır. Ahmet Refik, *Omuncu Asr-ı Hicri’de İstanbul Hayatı*, Haz. Abdullah Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 51-52; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 13-14, Cevat İzgi, *a.g.e.*, s. 59.

şerîfin sureti olan hükmüdür.³⁸ Bunun bir benzeri, İstanbul kadısına gönderilen 21 Zilkade 983 (21 Şubat 1576) tarihli hükmüdür.³⁹ Aynı hükmün küçük farklılıklarla, tekrar kaydedildiği görülmektedir. Burada birinci hükümden farklı olarak, danışmend olmayı hak eden öğrencilerin İstanbul, Bursa ve Edirne kadıları tarafından isim, suret özellikleri ve danışmendliğe kabul tarihiyle birlikte ruznamçe defterine kaydedilmesi ve öğrenciye de durumu izah eden bir tezkire verilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁴⁰

Hükmün çıktığı süreçte Kadızade Ahmed Şemseddin Efendi Rumeli kadıaskeri⁴¹ (1575-1577), Çivizâde Mehmet Efendi (/1575-1577) Anadolu Kadıaskeri⁴², Hamid Efendi şeyhülislamdır (1574-1577)⁴³. Zikredilen ulemâ, hükmün çıkarılmasında etkili olmuş olmalıdır. Ancak bu süreçte, Rumeli kadıaskeri Kadızade Efendi'nin daha çok etkili olduğu düşünülmektedir. Çünkü Kadızade Ahmet Efendi de müteşebbis ve aktif bir kadıaskerdir. Mülâzemet sisteminde, özellikle vefat eden ulemanın öğrencilerinin ilmiyyeye girmesi konusunda önemli kararlar almıştır.⁴⁴ Aynı zamanda onun döneminde ilmiyye ricali lehine devlet protokolünde iki önemli değişiklik yaşanmıştır. Teşrifatta kadıaskerler beylerbeylerinden sonra gelirken, onun çabasıyla kadıaskerlerin önüne sadece Rumeli ve Anadolu beylerbeyleri geçmiştir. Bir diğer konu, onun girişimiyle Divan-ı Humâyûn'da yemekten sonra vezirler de olduğu gibi kadıaskerlere de ibrik ve leğen getirilmeye başlanmıştır.⁴⁵ Zikri geçen olaylar, onun ilmiyye zümresi ve ricali için bir takım hassasiyetler taşıdığını, müteşebbis bir kişilik olduğunu göstermektedir. Bu sebeplerle çıkarılan düzenlemede, bilhassa onun payı olduğu düşünülmektedir.

Hüküm İstanbul kadısına hitaben yazılmıştır. Ancak hükmün sonundaki kayıta, Bursa ve Edirne kadılarına da gönderildiği belirtilmektedir.⁴⁶ Bu husus, şüphesiz İstanbul'un Osmanlı'nın en önemli eğitim merkezi olması sebebiyledir. Hükmün sonlarına doğru İstanbul kadısının bu emri sicil defterine kaydedip, İstanbul dahili ve haricindeki medreselerin müderrislerine göndermesi emri de verilmiştir. Çıkarılma amacı "*talebe-i ilm mabeyninde kadîmden olagelene muhâlif evzâ' sudûr*" ettiği için yani talebe arasında daha önce görülmeyen, eski kurallara, uygulamalara aykırı durumlar gelişmesi nedeniyledir. Burada aykırı durumdan kasıt ilim yolunda mülâzemet sevdasıyla

³⁸ BOA, Mühimme Defteri, 27, s. 239-240.

³⁹ BOA, Mühimme Defteri, 27, s. 278.

⁴⁰ BOA, Mühimme Defteri, 27, s. 278.

⁴¹ Atâi, *a.g.e.*, s. 260.

⁴² Atâi, *a.g.e.*, s. 292.

⁴³ Atâi, *a.g.e.*, s. 243.

⁴⁴ Yasemin Beyazıt, *a.g.e.*, s. 80-82.

⁴⁵ Mehmet İpşirli, "Kadızade Ahmet Şemsettin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul 2001, s. 96-97.

⁴⁶ BOA, Mühimme Defteri, 27, s. 240

hızla ilerlemektir. Mülâzemet sevdasına düşmek ise kadı ya da müderris olarak atanmayı bekleme noktasına gelebilme hali olarak tanımlanabilir. Bu durumdan rahatsızlık duyulmuş ve ilim tarikine ihtilal geldiği yani bozulma yaşandığı ifade edilmiştir. Devamında ise ecdad zamanındaki kanûn-ı kadîme dönülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Talebenin seviye seviye medreselerde okuması gereken süre belirlenmiş ve bu süreye müderris ve talebe tarafından dikkatle uyulması gerektiği aksi takdirde ağır bir şekilde cezalandırılacakları ifade edilmiştir.⁴⁷

Bu hükümde de 1538 tarihli hükümde olduğu gibi, bozukluk, ihtilal vurgusu mevcuttur. Artık burada bir önceki kanûnnâmede zikri geçmeyen *kanûn-ı kadîme* de vurgu yapıldığı görülmektedir. Yapılan bu tespit, kanûnnâme metinlerin risale yazarları tarafından kullanılmasının önemli bir işaretini oluşturmaktadır.

4. 1577 Tarihli Hatt-ı Humâyûn

Şaban 985 (Ekim 1577) tarihli olan hatt-ı humâyûnun kopyası, bir kanûnnâme mecmuasında bulunmaktadır.⁴⁸ Hatt-ı humâyûn suretinden önceki kayıt, yevmi elli akçeden yukarı olan kadıların ve iç-ilde müderrislerinin berâtlarının düzenlemesiyle ilgilidir. Belgeden sonra ise, Ebussuud Efendi'nin yazdığı tefsir nedeniyle ona verilen terakkinin açıklandığı bir kayıt mevcuttur.⁴⁹ Hatt-ı humâyûn suretinin kopya edildiği bölümün üstündeki başlıkta, Sultan III. Murad'ın ömrünün ve devletinin dünya sona erinceye değin baki olması temennisi yer alır. Ardından 985 yılının ikinci pazartesi günü veziriazama gönderildiği ifade edilir. Şaban ayının ikinci pazartesi günü 8 Şaban'a rastlamaktadır ki, belgenin tarihini 8 Şaban 985 (21 Ekim 1577) olarak tayin etmek mümkündür.

Bu düzenleme, 1576 tarihli hükümden ortalama bir buçuk yıl sonra çıkarılmıştır. Hatt-ı humâyûnun çıkarılmasının hemen arifesinde ilmiyye ricalinin görevlendirilmesi konusunda önemli değişiklikler yaşandığı görülmektedir. Şeyhülislam Hamid Efendi'nin 985 yılı Şaban ayının beşinci günü ölümüyle, Rumeli kadıaskeri Kadızade Ahmed Efendi Şeyhülislam⁵⁰, Anadolu kadıaskeri Çivizade Mehmed Efendi Rumeli kadıaskeri⁵¹, İstanbul kadısı Bostanzade Mehmed Efendi de Anadolu kadıaskeri olmuştur.⁵² Bu nedenle hatt-ı humâyûnun çıkarılmasında bir önceki kanûnnâmeyi çıkaran ilmiyye ricalinin yine etkili olduğu görülmektedir. Özellikle Kadızade Ahmed Efendi ile Rumeli Kadıaskeri Çivizade çıkarılmasında etkili olan

⁴⁷ BOA, Mühimme Defteri, 27, s. 239.

⁴⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2362, Vr. 82a.

⁴⁹ Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2362, Vr. 81b-82b.

⁵⁰ Atai, *a.g.e.*, s. 243.

⁵¹ Atai, *a.g.e.*, s. 292.

⁵² Atai, *a.g.e.*, s. 411

kişiler olmalıdır. Hatt-ı humâyûnda muhatap kadıaskerlerdir ve kadıaskerler önemli hususlarda uyarılmıştır. Hatt-ı humâyûnun çıkarılmasının hemen öncesinde şeyhülislamlığa yükselen Kadızade Ahmed Efendi'nin bu uyarının yapılmasında bir müdahalesinin bulunmuş olabileceğini söyleyebiliriz.

1576 tarihli hükümde olduğu gibi, burada da kanûn-ı kadîme vurgu yapılmıştır. Aynı zamanda kanûn-ı kadîmden ne kastedildiği de ifade edilmiş, bu noktada Fatih devri idealize edilmiştir. Hatt-ı humâyûnda Fatih devrindeki anlayıştan uzaklaşılmasına, müderris ve talebenin yeterince çalışmadığına vurgu yapılmış, Fatih devri ideal çağ olarak gösterilmiştir.⁵³ Bu düzenlemede özellikle kadıaskerlere de doğrudan seslenilmiş, talebeye yapılan uyarıların yanı sıra müderrislerle ilgili emirlerle de yer verilmiştir. Bir müderrisin görev süresi dolmadan bir başka göreve atanmaması, ehil kimselerin müderris olarak görevlendirilmesi, çalışan müderris ile çalışmayan bir tutulmaması, iltimasla atama yapılmaması gerektiği belirtilmiştir. Bitiminde ise kadıaskerler "...*bu vaz'a muhâlif ve emre muğâyir ki vaz' işidile zararı kendüleredir. Bilmiş olsunlar, gözlerin açsınlar, gelmiş ve gelecek kuzât-ı askere tenbûh ve te'kiddir*"⁵⁴ ifadesiyle uyarılmıştır.

5. 1598 Tarihli Kanûnnâme

1598 tarihli ilmiyye kanûnnâmesi III. Mehmet devrinde çıkarılmıştır.⁵⁵ Kanûnnâme metnine şimdiye değin İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Baltacı, Akgündüz ve İnalçık çalışmalarında yer vermişlerdir. Akgündüz ve İnalçık'ın çalışmalarında kanûnnâmenin tıpkıbasımları da bulunmaktadır.⁵⁶

Kanûnnâmenin giriş kısmında, mevâlinin ilmiyye kariyeri hakkında istişarede bulunduktan sonra alınan kararların padişaha arz edildiği ve müteakiben kanunun yürürlüğe girdiği ifade edilmektedir.⁵⁷ Hazırlama kurulu içerisinde kimlerin bulunduğu kaynaklardan açıkça tespit edilemese de Şeyhülislam'ın, Rumeli ve Anadolu kadıaskerlerinin bu kurulun önemli birer parçası ya da karar mercii olabilecekleri düşünülebilir. Yayınlanmasının hemen öncesinde ilmiyye kariyerinde iki önemli görev değişikliği yaşanmıştır. Bostanzade Mehmed Efendi'nin vefatı üzerine, onun

⁵³ Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2362, Vr. 82a.

⁵⁴ Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2362, Vr. 82a.

⁵⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttap, 1004, Vr. 69b-71a.

⁵⁶ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 244-246; Baltacı, *a.g.e.*, s. 918-921; Akgündüz, *a.g.e.*, C.8, s. 633-638; Halil İnalçık, "The Ruznâme Registers Of The Kadıasker of Rumeli As Preserved In The İstanbul Müftülük Archives", *Turcica*, XX, Paris 1988, s. 272-273. Bu makale tercüme de edilmiştir. Ancak tercümede kanûnnâmenin tıpkıbasımına yer verilmemiştir. Halil İnalçık, "Kazasker Ruznâme Defterine Göre Kadılık", *Adalet Kitabı*, Haz. Bülent Arı-Selim Aslantaş, Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 117-137.

⁵⁷ Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttap, 1004, Vr. 69b.

yerine Hoca Sadeddin Efendi şeyhülislam olarak görevlendirilmiştir. Rumeli Kadiaskeri Kuş Yahya Efendi hakkındaki şikayetlerden dolayı görevden alınmış, yerine Abdülbaki Efendi (Receb 1006-Muharrem 1007/ 1598) atanmıştır. Bu süreçte Ahizade Abdulhalim Efendi de ortalama dokuz aydan beri Anadolu kadiaskeridir.⁵⁸ Kanûnnâmenin Ramazan 1006/Nisan 1598 tarihinde yürürlüğe girdiği dikkate alındığında, adı geçen ulemânın tümünün kanûnnâmenin hazırlanmasında önemli etkilerinin bulunabileceği düşünülmektedir.

Kanûnnâmenin girişinde alemin ve insanoğlunun devamı ve nizamı, şeriatın icrası, Hz. Peygamberin yolunun ihyası için ulema zümresine saygı gösterilmesi, nizamlarının korunmasıyla mümkün olabileceği ifade edilmiştir. Yapılan yoklama ve soruşturma sonucu, ilim tahsilinde emek sarf edenle etmeyeni birbirinden ayırmak, yetenek ve hak edişe göre ilmiye kariyerinde ilerlemeyi sağlamak için kanûnnâme düzenlenmesine ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Kanûnnâmenin satır aralarından okunan en önemli amacı ise, ilmiyeye girişi sıkıca kontrol altına almak, ilmiye zümresine giren kişi sayısını azaltmak ve büyük ölçüde de ilmiyeye giriş sistemi olan mülâzemet sistemini yeniden düzenlemektir.

Kanûnnâmenin büyük bir kısmı, Osmanlı ilmiye zümresine girişle ilgili düzenlemeleri içerir.⁵⁹ Küçük bir kısmı ise ilmiye kariyerindeki istihdam ve eğitim süreciyle ilgilidir. Bu açıdan 1598 tarihli kanûnnâmenin, öncesinde yayımlanan diğer ilmiye kanûnnâmelerinden farklı olarak daha spesifik olarak mülâzemet sistemi üzerinde durduğunu söyleyebiliriz. Kanûnnâmenin sınırlı sayıda maddesi ise, medrese eğitimi ile ilgilidir. Kanûnnâmede doğrudan kanûn-ı kadim ifadeleri kullanılmamışsa da, önceden tayin edilen üsluba bir geri dönüş isteğinin varlığı tespit edilmektedir. Kanûnnâmede yer alan bu ifadeler, daha önce bahsettiğimiz kanûn-ı kadim vurgusuyla örtüşmektedir.

B. XVI. YÜZYIL OSMANLI İLMİYYE KANÛNNÂMELERİNİN HEDEFLERİ

Yukarıda zikredilen beş düzenleme XVI. yüzyıl başı, 1538, 1576, 1577 ve 1598 tarihlidir. Bu tarihler, XVI. yüzyılı anlamlı aralıklarla da kapsamaktadır. Kanûnnâmelerin ana çıkarılma amacı sistemde görülen aksaklıkları düzeltmek olduğu için, bu belgeler ilmiye zümresinin eğitim süreci ve istihdamıyla ilgili ayrıntılı bilgiler içerir. Özellikle sistemin aksayan yönleri, bunlara getirilen çözüm önerileri ile kurulması hedeflenen ideal sistem, açıkça burada görülebilmektedir. Bu nedenle kanûnnâ-

⁵⁸ Atâî, *a.g.e.*, s. 430, 436, 496; *Tarih-i Selanikî*, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 698, 724, 730-31.

⁵⁹ Kanûnnâmenin ilmiye zümresine giriş ile ilgili düzenlemelerini değerlendiren bir başka çalışmamız için bakınız Yasemin Beyazıt, "Efforts to Reform Entry into the Ottoman İlmiye Career towards the End of the 16th Century: 1598 Ottoman İlmiye Kanunnamesi, *Turcica*, Tome 44, 2012-2013, s. 201-218

melerden hareketle, XVI. yüzyılda Osmanlı devletinin kurmak istediği eğitim sisteminde dair önemli ipuçları yakalanabilir. Aşağıda bu hususlar irdelenmiştir.

1. Medreselerde Okutulacak Kitapların Belirlenmesi

Osmanlı medrese sisteminde medreseler Süleymaniye medreselerinin kurulmasına kadar sırasıyla Haşîye-i Tecrid, Miftah, Kırklı, Hariç Ellili, Dahil ve Sahn olmak üzere tertib olunmuştur. Kuruluşundan sonra ise Süleymaniye medreseleri Sahn'ın üzerinde yer almıştır. Eğitimin bu teşkilatlanması içerisinde en önemli unsur, üzerinde çalıştığı kitabı okuyup anlama ve gerekirse ezberleyerek bitirebilmektir. Yani, “*kitap geçmek*” eğitim sisteminin temel düzenini oluşturmuştur.⁶⁰ Bu nedenle medreselerde “Haşîye-i Tecrid”, “Miftâh” gibi kitap ismiyle adlandırılmıştır.

Medreselerde okutulacak kitaplarla ilgili sadece Kanûnnâme-i Talebe-i İlm'de bilgi bulunmaktadır. Diğer kanûnnâmelere bununla ilgili bilgi yoktur. Bu durumun oluşmasında zamanla müfredat ve kitap okutma hususunda yerleşik bir geleneğin oluşmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Kanûnnâme-i Talebe İlm'i diğer kanûnnâmelerden ayıran önemli bir konu seviye seviye okutulacak derslerin belirlenmiş olmasıdır.⁶¹ Ancak, okunan dersler ayrıntılı biçimde anlatılmamıştır. Buradaki ders listesi, müderrislerin rütbesine göre inşa edilmiştir. Kanûnnâmeye göre, en kıdemli müderrisler (şüyûh-ı müderrisîn) Şerh-i Adud (fıkıh), Hidâye (fıkıh), Keşşâf (tefsir) ve seçtikleri diğer kitapları; orta seviyedeki müderrisler Telvih'e (fıkıh) kadar; en alt seviyedeki müderrisler ise Şerh-i Tevâli (kelam), Şerh-i Metâlî (mantık), Mutavvel (belagat) ve Haşîye-i Tecrid'i (kelam) okutulmalıdır. Tetimmelerde de bir mantık kitabı olan Şerh-i Şemsiye ile başlayıp bir kelam kitabı olan İsfehani'nin eserine değin var olan kitaplar okutulmalıdır.⁶² Öğrencilerden özellikle kadı olmak isteyenlere “*Mutavvelat*” ve “*Muhtasarat*” eskiden olduğu üzere öğretilmeli ve belletilmelidir.

Kanûnnâmede belirtilen yukarıdaki ders listesi, araştırmacıların hâlâ zihnini kurcalayan bir meseledir. Zaten, XVIII. yüzyıl öncesi medreselerdeki ders programları konusu eldeki belge eksikliklerinin tesiriyle günümüze değin maalesef yeterince aydınlatılmamış bir husustur.⁶³ Kaynaklarda farklı listelerin mevcut olması da bu

⁶⁰ Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi Medrese Programları-İcazetenameler-İslahat Hareketleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 1983, s. 77; Unan, “Medrese Eğitimi”, s. 158.

⁶¹ Süleymaniye medreselerinde okutulan dersler ve kitaplarla ilgili bakınız. Şahab Ahmed-Nenad Filipovic, “The Sultan's Syllabus: A Curriculum fort he Ottoman Imperial medreses prescribed in a fermân of Qanuni I Suleyman, dated 973 (1565)”, *Studia Islamica*, 2004, s. 183-218.

⁶² Topkapı Sarayı Kütüphanesi, R.1935, Vr. 95a.

⁶³ Medreselerde okutulan derslerle ilgili bakınız. Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, s. 77-82; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, 1988, s. 12-31; Baltacı, *a.g.e.*, s. 87-90; İzgi, *a.g.e.*, s.68; Mustafa Şanal, “Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslama Bakımından Genel Bir Bakış”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.14, Yıl:2003/1, s. 151;

çalışma alanının işini zorlaştırmaktadır. Bu açıdan Kanûnnâme-i Talebe-i İlm'de verilen ders programını anlamlandırma ve medrese derecelerine göre tespit etme noktasında güçlük çekilmektedir. Sahn medreselerinin kurulma aşamasında bir müfredat programı muhakkak oluşturulmuştur. Özellikle bu süreçte Molla Hüsrev, Ali Kuşçu ve Veziriazam Mahmud Paşa etkili olmuştur. Ancak hazırlanan müfredat programı günümüze ulaşamamıştır. Atay ve Unan, üzerinde durduğumuz Kanûnnâme-i Talebe-i İlm'in Sahn medreselerinde okutulan derslerin listesi olma ihtimali üzerinde dururlar. Atay, kanûnnâmeyi Sahn medreseleri düzenlemeleriyle ilişkilendirmiş, kanûnnâmede verilen kitap listesini Kanûnnâme-i Al-i Osman ve Katip Çelebi'nin verdiği ders listeleriyle karşılaştırarak anlamlandırma konusunda hayli çaba sarf etmiştir. Ancak kesin bir sonuca ulaşamamıştır.⁶⁴ Unan ise, burada yer alan ders programının bütün medreseleri ilgilendirdiğini, ancak Osmanlı medreselerinde sadece bu derslerin okutulmadığına işaret etmiş ve bu listenin dönemin ders programlarına dair sınırlı bilgi verdiğini belirtmiştir.⁶⁵

Sözün özü, Kanûnnâme-i Talebe-i İlm'deki verilen program, üretildiği dönemlere ait belge, veri azlığı nedeniyle yeterince anlamlandırılmamıştır. Ancak şunu söyleyebiliriz ki, burada zikredilen dersler müderrislerin rütbeleri üzerinden kaleme alındığı için açık bir müfredat programı özelliği göstermez. Tarihleme bölümünde tartıştığımız gibi bu kanûnnâmenin Sahn medreselerinin kurulmasından bir müddet sonra görülen aksaklıklar üzerine kaleme alındığını, bu nedenle Sahn medreselerinin müfredat programı olarak kabul edilemeyeceği düşünülmektedir. Gelibolulu Mustafa Ali'nin Sahn'da okutulan derslerle ilgili verdiği ders programıyla bu kanûnnâmede belirtilen derslerin birebir örtüşmemesi de bu düşüncemizi pekiştirmektedir.⁶⁶ Kanûnnâmede ders programının genel niteliklerini anımsatan kitaplar seçilerek, bu husustaki “*âdet-i kadîme*” vurgu yapılmıştır. Okunacak kitaplar ayrıntılarıyla anlatılmamış, gelenekselleşen sisteme ve ders okuma programına atıfta bulunulmuştur.⁶⁷

2. Nitelikli Eğitimin Sağlanması

XVI. yüzyılda çıkarılan kanûnnâmelerdeki en temel hedeflerden birisi, eğitimin kalitesini artırma çabasıdır. Kalite hem müderrislere hem de talebeye yapılan uyarılar ve koyulan bazı kurallar ile artırılmaya çalışılmıştır. Bu hususta gözlemlenen en temel problem, medreselerdeki hızlı ilerleyiştir. Kitap geçme sistemine bağlı eğitimin

Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.17, S.1,2008, s. 29; II. Meşrutiyet devri gelişmeleri için bakınız Zeki Salih Zengin, *II.Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi*, Akçağ Yay., Ankara 2002.

⁶⁴ Atay, *a.g.e.*, s. 79-88.

⁶⁵ Unan, “Medrese Eğitimi”, s. 156.

⁶⁶ Gelibolulu Mustafa Ali, *a.g.e.*, s. 72.

⁶⁷ Hızlı, *a.g.m.*, s. 40.

bu yapısı dolayısıyla kitapları hızlı biçimde okuyan bir suhte⁶⁸ ya da danişmend⁶⁹ eğitim basamaklarını hızla turmanabilir ve bir göreve atanabilirdi. 1576 tarihli hükmünde bu kişilerin “*mülâzemet sevdasında*” bulunarak hızlı ilerlemeye çalıştıkları ifade edilmiştir.⁷⁰ Kanûnnâmelerdeki uyarılardan bu tür örneklerin çok yaşandığını söyleyebiliriz.

Eğitimin kalitesi artırma noktasında, Kanûnnâme-i Talebe-i İlm’de “*dersleri adetce tamamlamaya*” vurgu yapılmıştır. Yanı sıra “*âdet-i kadîme*” üzere okunan derslerde okunan kitapların yine eski şekliyle okunması, hızlı ilerleme hevesiyle acele edilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁷¹ 1538 tarihli kanûnnâmeye göre ise, ilim tahsil eden danişmendler kolaycılığa kaçarak her bir ilimden bir kitap ve hatta bu kitaplardan da birer bölüm okumakla yetinmek istemektedir. Bundan sonra ise bazıları mülâzım olarak bir göreve atanmayı beklemekte, bazıları da bir yolunu bulup görev elde etmektedir. Bu niteliksiz ve hızlı ilerleyiş sonucu, hem bilim hayatı hem de medreselerdeki eğitim-öğretim süreci önemli bir darbe yemiştir. Artık medreselerde eğitim öğretim yapılamamaktadır. Bu sebeplerle Osmanlı ülkesinde ilim ve irfan sahibi kişilerin sayısını ve niteliğini artırmak için bu kanûnnâmenin çıkarılmasına ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Kanûnnâmede derslerin yeterince okunması gerektiği konusuna büyük vurgu vardır. İstanbul’da, Edirne’de, Bursa’da ve Osmanlı ülkesinin diğer bölgelerinde görevli mevâlî, âlimler ve müderrisler ders okutma hususunda büyük ciddiyet içerisinde olmalıdır. Eski zamanlardaki gibi her seviyede okunması gereken kitaplar, öğrenciler yeterli seviyeye ulaşana değin okutulmalıdır. Öğrenciler, bir kitabı yeterince öğrenmeden diğerine geçirilmemelidir. Başarılı oldukları takdirde bir üst seviyeye geçilmelidir. Buldukları seviyeyi ya da medrese derecesini bir medresede okuyabilecekleri gibi, aynı seviyedeki birkaç medresede de bu süreç tamamlanabilir.⁷²

Eğitimin niteliğini artırmak hususunda, özellikle 1538 tarihli uyarı önemli bir dönüm noktasıdır. İlmîyye kariyerindeki hızlı ilerlemeler oldukça göze batıcı bir durum arz etmiş, bir yıl içerisinde Sahn medreselerine ulaşanların varlığı kanûnnâmede dile getirilmiştir.⁷³ Bu nedenle hızlı ilerlemenin önüne geçilmesi için kanûnnâmelerde eğitim sürecinin zamana bağlanmaya çalışıldığı dikkati çekmekte-

⁶⁸ Suhte, medreseye girebilmek için muhtasarat derslerini alma sürecinde bulunan, tetimmelerde ya da Haşiye-i Tecrid medreselerinin alt seviyesinde bulunan talebeye verilen isimdir. Hırzû’l-mülûk’de yer alan “...danişmend olmak maksud idinen kimse bir mikdar zamân evkâton nahv ü sarfa ve sayir muhtasaratâ sarf ve mantık ve kelim ve meâni okuyup badehu danişmend oldukta...” ifadesi konuyu anlatır klmaktadır. Yaşar Yücel , *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar Kitab-ı Müstetâb, Kitabı Mesâlihü’l Müslimîn ve Menâfi’ül-Müminîn, Hırzû’l-mülûk*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 195.

⁶⁹ Danişmend, medrese talebesi demektir.

⁷⁰ BOA, Mühimme Defteri, 27, 278.

⁷¹ Topkapı Sarayı Kütüphanesi, R.1935, Vr. 94b.

⁷² Bayezid Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 1970, Vr.121b-123b.

⁷³ Bayezid Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 1970, Vr.123a.

dir. Kanûnnâme-i Talebe-i İlm'de eğitim süresiyle ilgili herhangi bir bilgi olmamasına karşın, 1538 tarihli kanûnnâmede bir öğrencinin ne kadar sürede Sahn'a ulaşması gerektiği ifade edilmiştir. Bu kanûnnâmeye göre bir öğrencinin medreseye başlamasından sonra en erken beş yıl bitiminde Sahn'a ulaşması gerektiği ifade edilmiştir.⁷⁴ Bundan önce Sahn'a öğrenci kabul edilmemeli, tüm müderrisler bu konuda uyanık olmalıdır. Kanûnnâmedeki vurgu, III. Murad devrine tarihlendirilen Hırzû'l-mülûk'de de mevcuttur. Burada, medreseye girmek isteyen talebenin bir miktar sarf, nahiv, mantık, kelam gibi dersler alması gerektiği, başarılı olanların danişmend olarak medrese eğitimine başlayarak her bir medresede üçer dörder ay kalarak, dört-beş yılda Sahn'a ulaştıkları, burada bir yıl kaldıktan sonra padişah medreselerine devam ettikleri ifade edilmiştir. Ancak bu yolun ve sürenin genellikle ihlal edildiği de belirtilmiştir.⁷⁵

1576 tarihli hükümde ise Sahn medreselerine ulaşma süresinin üç yıla indirildiği ve medreselerde geçirilmesi gereken zamanın ayrı ayrı belirlendiği dikkat çekmektedir. Bir öğrenci danişmend olduktan sonra Sahn'a ulaşması için en az üç yıl geçmelidir ve bu durum şahitlerle de sabit olmalıdır. Bu hususta şahit istenmesi de medresede eğitim süresine gösterilen ihtimamı gözler önüne sermektedir. Eğer üç yıl kuralı çiğnenirse, müderrisler görevlerinden azledilecek danişmendler de ilmiye kariyerinden tamamıyla kovulacaktır. Bu hükme göre, Haşiye-i Tecrid medreselerinin her birerinde en az birer ay olmak üzere bir yıl bu seviyede eğitim görülmelidir. Miftah medreselerinin her birerinde en az ikişer ay olmak üzere toplam bir yıl eğitim alınmalıdır. Kırklı medreselerde en az üç, hariç elli medreselerinde en az beş, dahil (Paye-i Sahn) medreselerinde en az altı ay eğitim görülmelidir. Bu süreler toplandığında zikredilen sürenin üç yılı iki ay aştığı görülmektedir ki fermanda üç yıl yeterli görülmüştür.⁷⁶

1598 tarihli kanûnnâmede ise medreselerdeki eğitim süresi yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye göre önce medrese talebesi olmak isteyen bir suhte son görev yeri kırk akçeli bir medrese olan bir müderris tarafından imtihan edilip başarılı olduğu takdirde medrese talebesi olarak danişmend ünvanını kullanabilecektir. Bir danişmend 20'li, 25'li, 30'lu ve 40'lu medreselerde üçer aydan toplamda bir yıl eğitim

⁷⁴ Bayezid Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 1970, Vr.123b.

⁷⁵ Yücel, *a.g.e.*, s.195; III. Murad döneminde kaleme alındığı düşünülen Hırzû'l-mülûk'de yazar, Sahn'a ulaşma süresi olarak beş yılı verir. 1576 tarihli hükümde zikredilen üç yıllık süreden bahsetmez. Beş yıllık süreden de bahsederken bu sürenin "geçenlerde" çıktığından söz eder ki, bu ifade yakın bir tarihi ima etmektedir. Bu durumda Hırzû'l-mülûk hakkında bir takım varsayımlar da bulunmak mümkün görünmektedir. Yazar eserini ya III. Murad'ın tahta geçtiği ilk iki yılda (1574-1576) yukarıda zikredilen hükmün çıkmasından önce yazmıştır. Ya da bu yeni düzenlemeden habersizdir. Bir diğer düşüncemiz de eserin tarihlendirilmesi konusunda herhangi bir hatanın yapıp yapılmadığıdır. Beş yıl kuralının yeni çıktığı anlamında yazarın kullandığı "geçenlerde" lafzı, bu düşüncenin oluşumunda ana etkindir. Bu sebeple bu eserin tarihlendirilmesi konusu tekrar gözden geçirilmeye muhtaçtır.

⁷⁶ BOA, Mühimme Defteri, 27, s. 239, 278.

alacaktır. Hariç medreselerinde beş ay, dahil medreselerinde de altı ay eğitim göreceği toplamda iki seneye ulaştığı takdirde Sahn medresesine girebilecektir.⁷⁷

Devletin yukarıda zikredilen düzenlemeleri getirmesinde farklı hedeflerinin bulunduğu tespit edilmektedir. Birincisi eğitimi daha kaliteli hale getirmek, ikincisi eğitim sisteminin bir ürünü olan öğrencilerin donanımını artırmak, bir diğeri ise kendisinden istihdam edilmeyi bekleyen kişi sayısını mümkün oranda makul seviyede tutmak. Çünkü hızlı ilerlemeler ilmiye zümresine girişte önemli bir yığılmanın oluşmasında temel nedenlerden biridir. Kanûnnâmeler irdelendiğinde görülmektedir ki Osmanlı Devleti, çıkardığı kanunlar ile medrese eğitim sistemini bir zaman dilimine yayma ve zamana bağlama hedefini gütmüştür. 1538 tarihinde Sahn'a ulaşma süresi beş yıl iken, bu süre 1576 yılında üç yıla, 1598 tarihinde ise iki yıla düşmüştür. Devletin amacı Sahn'a ulaşma süresini belirlemek ve uzatmak iken, zaman sisteminin aleyhine işlemiş ve tam tersi bir durum yaşanmıştır. Niçin başarılı olunamadı sorusunu cevaplamak ise, oldukça zordur. Ancak medrese eğitim sisteminin doğası gereği, süreye bağlı bir eğitim sürecini taşımakta zorlanması bu sorunun yanıtlarından biri olabilir. Bu durum, XVI. yüzyılın ikinci yarısında özellikle ilmiye zümresine tanınan ayrıcalıklar nedeniyle medreselere yönelen talebe sayısındaki artış⁷⁸ ve bunların yaptığı tazyikle de açıklanabilir. Devlet bu talep artışını bir anda algılayıp yeni çözüm yolları getirmekte zorluk çekmiştir. Bir diğer husus ise, müderris ve talebenin kuralları uygulamada gösterdikleri zafiyet ve kolaylıktır.

3. Medrese Kapasitesinin Gözetilmesi

Medreselerde eğitimin niteliğini etkileyen bir diğer husus, medreselerin fizikî yapıları ile kullanılabilirlikleridir. Bir medrese, daha farklı tipleri bulursa da genel olarak merkezi bir açık ya da kapalı avludan, öğrencilerin ikamet için ve görevlilerin kullandığı hücrelerden (oda) ve genellikle derslerin yapıldığı bir dershaneden oluşmaktadır.⁷⁹ Memleketinden uzakta bulunan öğrenciler, medresede aynı zamanda ikamet de edebilmektedir. Bu sebeple medresenin öğrenci kapasitesinin hücre sayısına bağlı olup öğrenci sayısının hücre sayısı ile orantılı olarak vakfiyelerle belirlendiğini söyleyebiliriz.⁸⁰ Herhangi bir nedenle öğrenci sayısı artırıldığında medresenin kapasitesi aşılır ve mevcut öğrencilere verilecek eğitim zarar görür. Bu hususta hassas davranıldığını ve 1538 tarihli kanûnnâmede müderrislerin uyarıldığı tespit edilmektedir. Müderrislere şöyle seslenilmiştir: “...ve ba'zı müderrisler, medreselerinde vâka olan

⁷⁷ Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttap, 1004, Vr.69b-71a.

⁷⁸ İnalçık, “Kazasker Ruznamçe Defterine Göre Kadılık”, s. 121-122.

⁷⁹ Yekta Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 197-198.

⁸⁰ Mübahat Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s.25.

hücreleri memlû iken hâricden dânişmend almağla bi'l-fül hücrede şıgl üzere dânişmendlere sıla teklif ederlermiş. Bu hususda dahi emr-i şerîf budur ki, bir medresenin hücresi mahlûl olmayınca hâricden asla ve kat'a bir dânişmend tutmayub bi'l-fül hücrelerinde tamâm-ı istihkâk-ı zatî ile şıgl üzere olanlara rızasız teklif etmeyeler...⁸¹ Bu uyarılar, müderrislerin mevcut öğrencilerini memleketlerine göndererek yeni öğrencilere yer açmak istediklerini göstermektedir. Müderrislerin bu isteği medreselerin kapasitesini zorlayan girişimlerdir. Bu sebeple önemli bir ikaz konusu oluşturmuştur. Çünkü medrese kapasitesinin aşılması, eğitim kalitesinin düşmesinde etkilidir.

4. İdeal Müderris ve Öğrenci Tipine Yaklaşma Hedefi

XVI. yüzyıl ilmiye kanûnnâmeleri ideal müderris, dânişmend ve suhte tipi hakkında önemli fikirler vermektedir. Çünkü kanûnnâmelerde verilen tavsiye ve emirler ve vakfiyelerdeki benzer ifadeler⁸² bu ideal tip üzerinden inşa edilmiştir. Yine mevcut müderris ve talebe, bu ideal tipe ne kadar yaklaşırsa sistem iyi işleyecek, uzaklaşıldığında ise sistem yeni sorunlarla karşılaşacaktır.

Osmanlı eğitim sistemine göre medresedeki eğitimin bizzat mimarı ve yürütücüsü, eğitim sürecini nitel ve nicel açıdan denetleyici en önemli unsur müderrislerdir. Bu nedenle en ciddi uyarılar müderrislere yapılmıştır. Kanûnnâme-i Talebe-i İlm'de müderrislerin haftada dört ders yapmaları, eğer öğrenci derslere devam etmezse cezalandırılması, öğrenci bu durumda ısrar ederse öğrencilikten men edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Aynı uyarılar müderrise de yöneltilmiştir. Dersini düzenli ve yeterli sayıda yapmayan müderris de cezalandırılacaktır. Kadıasker ruznamçeleri verilerine göre görevinden azledilen müderrislerin azil sebepleri içerisinde birinci sırada %33.92'lik oranla beratsız tasarruf etme, ikinci sırada (%30.35) görevini yerine getirmeme, üçüncü sırada istihdam kurallarına uymama (19.64), dördüncü sırada vâkıfın şartlarını sağlamama gelir.⁸³ 1538 tarihli kanûnnâmede “*özr-i şer'ileri olmadan dersi fevt etmeyeler*” ifadesinin ne derece olduğu bu azil yüzdesiyle anlaşılabilir.⁸⁴ Zira, azlolunan müderrisler içerisinde görevini yapmayanların % 30.35'lik bir orana sahip olduğunu söyleyebiliriz. Birkaç örnek vermek gerekirse, 7 Zil-kade 989'da (3 Aralık 1581) Edirne'de İbrahim Paşa Medresesi müderrisi Mevlânâ Alaeddin, medreseyi altı aydan fazla süre ile bırakıp gittiği ve ders yapmadığı için azlolunmuştur.⁸⁵ 19 Rebî'ü'l-âhir 996'da (18 Mart 1588) İstanbul'daki Elhac Ahmed Medresesi müderrisi Mevlânâ Abdurrahman hizmetini yerine getirmediği için mütevellisi Elhac Ahmed

⁸¹ Bayezid Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 1970, Vr.123b.

⁸² Atay, Osmanlılar'da Yüksek Din Eğitimi, s. 92.

⁸³ Beyazıt, *a.g.e.*, s. 162-163.

⁸⁴ Bayezid Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 1970, Vr.123a.

⁸⁵ Rumeli Kadıaskerliği Ruznamçeleri, 5193/2, Vr. 36a.

arzu üzerine görevden alınmıştır.⁸⁶ Bu örnekler ve veriler müderrislerin azledilmelerinde derslerini yapmamanın önemli bir etken oluşturduğunu göstermektedir.

Kanûnnâme-i Talebe-i İlm'de müderrisler, okunması gereken kitapların nitelik ve nicelik açısından yeterince okunması, talebeyi bir kitabı okutmadan diğerine geçirtmemeleri konusunda da uyarılmıştır. Eğer bir müderris bir öğrenciyi yeterince eğitmeden bir diğer müderrise gönderirse, her iki müderris de görevinden azledilecektir. Devlet, bu süreçteki bürokratik mekanizmayı artırmak da istemiş ve bu doğrultuda önlemleri artırmıştır. Müderrislerin öğrencilere vermek üzere okuttukları kitapları nitelik ve nicelik açıdan açıklayan bir temessük hazırlamaları, müderrislerin öğrenciyi kabul ederken bu temessükleri titizlikle incelemeleri, eğer hak ediyorlarsa kabul etmeleri gerektiği belirtilmiştir. Bu inceleme sonucunda talebe devam etmek istediği seviyeye yeterli görülmezse kabul edilmemelidir. Verdikleri temessüklerde yanlış beyanda bulunanlar tespit olunursa cezalandırılacaktır. Ayrıca, Kanûnnâme-i Talebe-i İlm'de öğrencinin bulunduğu mertebeyi hak edişi konusuna da vurgu getirilmiştir. Eğer hak ediyorsa bir müderrisin talebesi olması gerektiği, bağlılığına ya da hocasına hizmetine bakılmaması gerektiği ifade edilmiştir.⁸⁷ Müderrisler birbirlerine karşı da dikkatli olmaları hususunda uyarılmışlardır. “...ve kimesne kimesneden *tergîbâtla dânişmend ayartmak min ba'd vâki olmaya*” denilerek birbirlerinin öğrencilerini ayartarak almamaları tenbih edilmiştir.⁸⁸

Doğrudan müderrislere hitab edilerek çıkarılan 1538 tarihli kanûnnâmeye göre, İstanbul'da, Edirne'de, Bursa'da ve Osmanlı ülkesinin diğer bölgelerinde görevli mevâlî, âlimler ve müderrisler ders okutma hususunda büyük ciddiyet içerisinde olmalıdır. Eski zamanlardaki gibi her seviyede okunması gereken kitapları öğrenciler yeterli seviyeye ulaşana değin okutulmalıdır. Öğrenciyi, bir kitabı yeterince öğrenmeden diğerine geçirmemelidir. Buldukları seviyede okumaları gereken kitapların tamamında başarılı olduktan sonra, bir üst seviyeye geçilebilmelidir. Danişmendler, buldukları seviyeyi ya da medrese derecesini bir medresede okuyabilecekleri gibi aynı seviyedeki birkaç medresede de bu süreci tamamlayabilirlerdi. Seviye atlarken müderristen temessük adı verilen ve hangi kitapları ne kadar sürede okuduğunu gösteren bir belge de alınmalıdır. Müderrisler bir öğrencinin kabiliyet ve zekasını fark ettüklerinde bile okuduğu kitaptan az miktar okutup öğrenciyi geçirmemelidir. Kitabın tüm maddelerini, meselelerini, ilkelerini, delillerini anlayıp yorumlayıncaya değin okutulmalıdır. Öğrenciyi, liyakat ve istidadını ispatladıktan sonra eline temessük vererek bir üst payeye göndermelidir. Eğer öğrenci aynı seviyede bir başka medreseye gönderilecekse de temessük verilmelidir. Dersini yapmayan müderris ve dânişmend medresede tutulmamalıdır. Herhangi bir özürleri olmadan müderrisler

⁸⁶ Rumeli Kadıaskerliği Ruznamçeleri, 181/4, s. 44-45.

⁸⁷ Topkapı Sarayı Kütüphanesi, R.1935, Vr. 95a.

⁸⁸ Topkapı Sarayı Kütüphanesi, R.1935, Vr. 95a.

dersi feshetmemelidir. Tüm müderrisler kanunun suretini alıp yanlarında saklamalıdır. Eğer bu kanunlara riayet etmeyen müderris tespit edilirse görevinden alınacaktır. Her daim müderrisler bu kanun maddelerinin farkında olarak davranış sergilemelidir.⁸⁹

1576 tarihli hükümde müderrisler, özellikle talebenin seviye seviye medreselerde geçirmeleri gereken eğitim süreci konusunda uyarılmıştır. Müderrislerin öğrencileri kabul ederken bu durumu soruşturmaları, şahitleri dinlemeleri talebenin beyanı doğru ise medreselerine kabul edilmeleri gerektiği, aksi durumda hem müderrisin hem de talebenin cezalandırılacağı, böyle bir durum gerçekleşirse İstanbul kadısının arzda bulunması gerektiği ifade edilmiştir.⁹⁰ Ardından 1577 tarihli hatt-ı humâyûnda da mevcut durumda öğrencisi olmayıp eğitim öğretime devam etmeyen müderrislere yeni görevler verildiği, bu gibi müderrislere görev verilmemesi gerektiği ve müderrislerin görev süreleri (müddet-i örfiye) bitmeden yeni bir göreve atanmalarını hususunda kadıaskerler uyarılmıştır.⁹¹

1598 tarihli kanûnnâmede de müderrislerin önemli konularda uyarıldığı tespit edilmektedir. Buna göre, müderrislerin medreselerdeki hücre sayısı kadar danışmend almaları gerekir. Hücre sayısından fazla danışmend alınmamalıdır. Uyarıldıkları bir diğer husus danışmend seçme sürecidir. Öğrencisiz kalmamak için ve azledilmek korkusuyla bazı müderrislerin niteliklerine bakmaksızın öğrenci aldıkları, bu şekilde pek çok yetersiz kişinin ilmiyyeye girdiği ve bu durumdan sakınılması gerektiği ifade edilmiştir. “...imdi müderrise dânişmensizlik ayıp değildir. Belki ayıp olan câhil dânişmend tutmaktır...” denilerek bu durumun önüne geçilmeye çalışılmıştır.⁹²

Konu öğrenciler açısından incelendiğinde ise, öğrencilerin niteliksizce eğitim sistemi içerisinde hızlı ilerlemeye çalışıp sistemin doğasından kaynaklanan yapıyı zorladıkları ifade edilebilir. Kısa sürede mülazım olup bir göreve atanma isteği taşıdıklarını, derslere devam etmeyenlerin bulunduğunu, okumaları gereken kitapları yeterince okumadıklarını, kolaycı ve savsaklayıcı bir tutum sergilediklerini, hocasına bağlılık, rüşvet, iltimas gibi araçlarla amaçlarına ulaşma eğiliminde olduklarını söyleyebiliriz.

İncelediğimiz kanûnnâmeler ve hükümler, XVI. yüzyılda eğitimin aşamaları ve metotları hususunda müderrislerin çok ciddi uyarılarla karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir. Uyarıların sebepleri ise devletin karşılaştığı problemlerdir. Bu vakalar kanûnnâme çıkarılmasına neden oluşturacak kadar çok olmalıdır. Müderrislere yapılan bu ihtar ve ikazlar eğitimin kalitesini artırma hususunda önemli tedbirlerdir. Bu ikazların sertliği ve yoğunluğu müderrislerin medrese eğitim sürecindeki kilit

⁸⁹ Bayezid Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 1970, Vr.122a-124a.

⁹⁰ BOA, Mühimme Defteri,27, s. 239-240.

⁹¹ Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2362, Vr. 82a.

⁹² Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttap, 1004, Vr.71a.

rollerini de açıkça ortaya koymaktadır. Devlet aynı zamanda müderrislerin üzerinde bir kontrol mekanizması da kurmaya çalışmıştır. Görevinde ihmali bulunan müderrislerin tespiti hususunda vakıfların mütevellî ve nazırlarını yetkilendirmiştir.⁹³ Bu yetkilendirme aynı zamanda vakfiyelerle de sabittir.⁹⁴ Bu yetkilendirme bir ölçüde müderrisleri denetlemeye yönelik önemli bir adımdır.

Yukarıda belirtilen tüm unsurlar düşünüldüğünde, kanûnnâmelerle ideal bir müderris ve öğrenci tipinin belirlenmeye çalışıldığı dikkati çeker. Bu belirlemede, görülen aksaklıklar etkili olmuştur. Buna göre en iyi müderris dersini zamanında yeterince yapan, öğrencilerini iyi bir şekilde okutan, öğrencilerine verdiği temessük ve icazetleri hakkınca veren ve düzenleyen, hak eden öğrenciyi talebe olarak kabul edip hak etmeyeni geri çeviren, meslektaşının öğrencilerine göz dikmeyip ayartmayan kişi olarak karşımıza çıkar. İdeal öğrenci de düzenli derse devam eden, okuduğu kitapları yeter sürede hakkıyla tamamlayıp bir üst seviyeye geçen, hak etmediği yeterlilik belgesini (temessük) elde etmeyen, kısa sürede ilerleme ve mülâzemet sevdasına düşmeyen kişidir.

Kanûnnâmelerdeki aksaklıkların izlerini, Osmanlı risale yazarlarının eserlerinde de görmekteyiz. Bu noktada özellikle Hırzû'l-mülûk yazarı ile Gelibolulu Mustafa Ali'nin ilmiyye zümresi ve teşkilatı hususundaki düşünceleri önemlidir. Hırzû'l-mülûk'deki eleştirilerle kanûnnâmelerin içeriğinde paralellikler vardır. Ona göre, danışmendler yeterince okumamaktadırlar. Üç dört yıl içinde malı, mülkü vasıtasıyla ya da bir başka yolla danışmend olup ders okumadan medreseleri geçmekte, rüşvet ve şefaât ile de kadılık elde etmektedir.⁹⁵ Aynı derecede müderrislere de yüklenir. Yazar, müderrislerin çoğunun ilim ve faziletten habersiz olduklarını, intisapla, rüşvetle ya da ulema çocuğu olması dolayısıyla bir mevkiye atandıklarını ifade eder. Bu tip müderrisleri "...utanmayup kat'a okumak yazmak ne idüğün bilmezler iken gahî ikdâm idüp varup: "Ders dirüz" diyü yalan yanış birkaç söz söyleyüp gelüp giderler. Andan aldıkları vazife helâl müdür? Menasib-ı ilmiyyeye istihkak filan-zadelik ile olmayup mahza ilm ile olduğu azher mines-şemstir." diyerek yerer. Sahn medresesinde görevli sekiz müderrisin ikisi ya da üçünün bulunduğu konumu hak ettiğini, bazılarının ilim erdeminden habersiz yeni hevesli kişiler olduklarını, bazılarının ise ilim hevesini yitirmiş yaşlılar olduğunu vurgulamıştır ve yazar bu müderrislerin Fatih tarafından kurulmuş bu kurumlara yakışmadıklarını ifade etmiştir. Atanmaları konusunda kadıaskerlere uyarıda bulunur, cahil ise oğullarını bile atamamaları ve her görevi ehline tevcih etmeleri gerektiğini vurgulamaktadır.⁹⁶ Gelibolulu da benzer eleştirilerde bulunur. Müderrislerin haftada dört derse devam etmeleri gerekirken, danışmendlerin de ilimle uğraşmaları esassen

⁹³ Topkapı Sarayı Kütüphanesi, R.1935, Vr. 95a.

⁹⁴ Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984, s. 21.

⁹⁵ Yücel, *a.g.e.*, s. 195-197.

⁹⁶ Yücel, *a.g.e.*, s. 196-198.

artık bunlar hayaldir. Âli, “...müderris vardır ki, ayda bir kere medreseye varmaz. Nice varsun ki? Tahsil-i ulûma kabil dânişmend zümresi bulunmaz. Bulnsa dahi kendüsü ders viriip ifade-i ulûm itmeye kâdir olmaz” der. Eğer kendisinden ulemanın içinde bulunduğu yozlaşmanın sebebi sorulursa da, ulema çocuklarına tanınan ayrıcalıklar olduğunu ifade eder. Çünkü ulema çocukları, çalışıp çaba göstermeden en yüksek payelere ulaşır bu nedenle de ellerine bir daha kitap almazlar. Bunun dışında bey ve ağa kapılarına intisap etme de eğitimi olumsuz etkilemiştir, çünkü bey ve ağaların tavassutuyla mülazım olabilmişlerdir. Bu nedenle de ne okurlar ne de yazarlar. Bir diğeri de istihdam sürecindeki rüşvetin artmasıdır. Ona göre rüşvet, iltimas ve kayırma ilme olan talebi baltalamıştır.⁹⁷

Yukarıda zikredilen ifadeler göstermiştir ki, Osmanlı risale yazarları toplumda ve devlette var olan aksaklıkların farkındadır. Çünkü kanûnnâmelerdeki konular ve uyarıların benzerleri risale yazarları tarafından da dile getirilmiştir. Hırzû'l-müluk yazarı, bu konunun önemli bir örneğidir. Yazar, muhtemelen 1538 tarihli kanûnnâmelerde zikredilen Sahn'a ulaşma süresini beş yıl olarak belirleyen düzenlemeden haberdardır ve bu kuralın “geçenlerde” çıktığını ancak aldırış edilmediğini ifade eder. Burada yazarın çıkan kanundan haberdar olduğunu, bunun üzerine yorum yaptığı görülmektedir. Yine risalelerde yukarıda zikrettiğimiz müderris ve talebeye yöneltilen eleştiriler ile kanûnnâmelerde geçen eleştirilerin benzeştiğini söyleyebiliriz. Bu noktada risale yazarları hem toplumdaki aksaklıkları gözlemlemişler, hem de devletin aldığı tedbirleri takip ederek yapacakları nasihatleri bu zeminde yaratmış, kanûnnâme metinlerindeki bilgileri risalelerini yazarken kullanmışlardır. Kanûnnâme metinlerine, Osmanlı risale yazarlarının önemli eleştiri konusu olan ulema çocuklarıyla ilgili bir yerginin girmemesi ise doğaldır. Çünkü, onlara tanınan ayrıcalıklar devlet tarafından öngörülmüş ve uygulanmıştır.⁹⁸ Hatta 1598 tarihli kanûnnâmelerde bu ayrıcalıklar yeniden meşrulaştırılmıştır.⁹⁹

SONUÇ

XVI. yüzyılda ulemânın içerisinde etkin rol oynadığı Osmanlı yöneticileri, medreselerde görülen aksaklıkları çözüme kavuşturmayı hedefleyerek düzenledikleri kanûnnâmelerle sisteme nizam vermeye çalışmışlardır. Bu kanûnnâmelerde dikkati çeken nokta, müderrisler ile talebenin problemlerin ana kaynağı olarak görülmesidir. Kanûnnâmelerde doğrudan onlara seslenilmiş, var olan kurallara uymaları gerektiği sert bir dille bildirilmiştir. Yüzyıl içerisinde benzer içerikli kanûnnâmelerin tekrardan

⁹⁷ Gelibolulu Mustafa Âli, *a.g.e.*, s. 79-80; Mehmet İpşirli, “Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar)”, *Osmanlı Araştırmaları*, 7-8, 1998, s. 276.

⁹⁸ Madeline C. Zilfi, *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Uleması Klasik Dönem Sonrası*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2008, s. 45-47.

⁹⁹ Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttap, 1004, Vr. 70b-71a.

çıkarılmak zorunda kalınması, Sahn'a ulaşma süresinin istenen seviyede tutulmaması, bu konuda taviz verilmek zorunda kalınması, Osmanlı medrese eğitimindeki problemlere umulan çözümün getirilemediğini göstermektedir. Bu durumun altında yatan temel sebep ise, medrese eğitim sisteminin önemli bir unsuru olan kitap geçme sisteminin suistimal edilebilir olmasıdır. Müderris ve dânişmendlerin susutımları ile, medrese basamakları kısa sürede katedilerek ilmiyye mesleğine girilmeye çalışılmıştır. Sistemdeki engellenemeyen hızlı ilerleyiş, XVI. yüzyılın ikinci yarısında istihdam sıkıntısının doğmasında önemli bir etken oluşturmuştur. Yüzyılın ikinci yarısında görülen yüksek nüfus artışıyla birlikte medreselere olan talebin artışı ve talebenin medreselerdeki hızlı ilerleyişi birleştiğinde, ilmiyye mesleği kapısında önemli bir yığılma gerçekleşmiştir. Bu yığılma XVI. yüzyılın ikinci yarısında önemli bir istihdam sorununu da doğurmuş, ilmiyyeye giriş konusunda ciddi tedbirler alınmak zorunda kalmıştır. 1598 tarihli kanûnnâme, bu şartlar altında ortaya çıkmıştır. Medreselerdeki hızlı ilerleyişin eğitim kalitesi üzerinde muhakkak surette etkisi olmuştur. Ancak bu etkinin niteliğinin ve özelliklerinin tespiti oldukça zordur. Ancak incelenmesi elzem bir konudur.

Kanûnnâmelerin mukayeseli biçimde incelenmesi, Osmanlı değişim süreci hakkında da fikirler vermiştir. XVI. yüzyılın başında yayınlanan kanûnnâmede sistemdeki bir bozulmadan bahsedilmez. Kanûnnâmenin amacı ilme ve ulemaya gösterilen itibarı artırmaktır. 1538 tarihli kanûnnâmede düzensizlik ve aksaklıklar zikredilerek, ilim ve irfan hayatının zedelendiği görüşü hakimdir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında çıkan hükümlerde ise bozulma vurgusu daha da kuvvetlendirilmiş, kanûn-ı kadîme dönülmesi gerektiği fikri dillendirilmiş ve Fatih devrine öykünülmüştür. Risale yazarları da yüzyılın ikinci yarısında bozulmadan söz edeceklerdir. Bu nedenle hem resmi metinlerde hem de yazarlarda aynı zihin dünyasının izlerine rastlanıldığı söylenilebilir. Bu zihin dünyasının ürünleri, daha sonra Osmanlı gerileme paradigmasının doğuşuna zemin hazırlayacaktır ve Osmanlı tarihi bu bakış açısıyla yazılacaktır. Osmanlı tarih yazımında duraklama ve gerileme periyodları bu şekilde ortaya çıkmıştır. 1970'li yıllardan itibaren ise, Braudel'in öncülüğünde yapılan çalışmalar gerileme bakış açısının tam tersi bilgiler üretmiş, bu dönemden sonra gerileme bir paradigma olarak sorgulanır olmuştur. Bu nokta da Cemal Kafadar

“...Gerileme denen şey, imparatorluğun ömrünün yarısından fazla bir zamana tekabül eden üç buçuk asır boyunca sürer mi? Ayrıca bu paradigma XVII. yüzyıldan sonra büyüyüp zenginleşen şehirlerin ortaya çıkışı fenomenini nasıl açıklayabilir? Ve neden eski kaynakların gerileme iddialarını zahiri görünüşleriyle almamız” der.¹⁰⁰

Kafadar'ın cümlesi, eleştirmen ve gerilemeci Osmanlı yazarlarının eserlerine bakış açısıyla ilgili farklı bir yorum getirir. Onların bu eleştirileri geliştirmelerinde

¹⁰⁰ Cemal Kafadar, “Osmanlı Tarihinde Gerileme Meselesi”, *Osmanlı Geriledi mi?*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2006, s. 106.

şüphesiz yaşadıkları dönemde gördükleri aksaklıklar, değişim ve dönüşümler etkilidir. Onlar, değişen ve dönüşen bir devleti anlamlandırma sıkıntısı çekmişler, şikayetlerini gerileme düşüncesini geliştirerek ve geçmişe öykünerek dile getirmişlerdir. Bu düşünce yukarıda açıklandığı üzere resmi metinlerde de mevcuttur. Osmanlı ilmiye zümresi ve mesleği açısından da benzer bir durumla karşı karşıyayız. Gerileme literatürünün bakış açısıyla Osmanlı ilmiye zümresi ve onların istihdam olundukları kurumların tarihi, Kanuni devrinin sonlarından itibaren yozlaşma, gerileme ve çürümeyle açıklanmıştır.¹⁰¹ Yapılan yeni çalışmalar, ilmiye zümresi ve tarihinin içerisinde taşıdığı sorunlara rağmen dönemin ihtiyaçlarına cevap verebilen kurumlar olduklarını göstermiştir.¹⁰² Bu nedenle XVI. ve XVII. yüzyıl yazarlarının eserlerine dayalı olarak bu döneme Osmanlı için, özelde Osmanlı ilmiye zümresi ve medrese eğitim sistemi için gerileme dönemi olarak adlandırmanın doğru olmayacağı aşikardır. Eğer Osmanlı medreseleri XVI. yüzyıldan itibaren gerilemeye başlamadı ise niçin aşağıda üzerinde duracağımız düzenlemelere ihtiyaç duyuldu sorusu da akla gelmelidir. Bu düzenlemelerin ana amacı aksayan yönleri tamir etmek, gerekli mercilere uyarılar yaparak sistemin düzenli çalışmasını temin etmektir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Bab-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi, Rumeli Kadiaskerliği Ruznamçeleri, 181/4.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri, 27.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 1970.

Nuruosmaniye Kütüphanesi, Rumeli Kadiaskerliği Ruznamçeleri, 5193/2.

Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2362, Vr. 82a.

Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülkütab, 1004.

Topkapı Sarayı Arşivi, *H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, Haz. Halil Sahillioğlu, IRCICA yay., İstanbul 2002.

Topkapı Sarayı Kütüphanesi, R.1935.

Kaynak Eserler

Fatih Sultan Mehmed Kanûnâme-i Al-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin), Haz. Abdulkadir Özcan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.

¹⁰¹ Hüseyin Atay, "Medreselerin Gerilemesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXV, Ankara 1981, s. 15-56.

¹⁰² Yaşar Sarıkaya, "Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, S.3, 1999, s. 23-39.

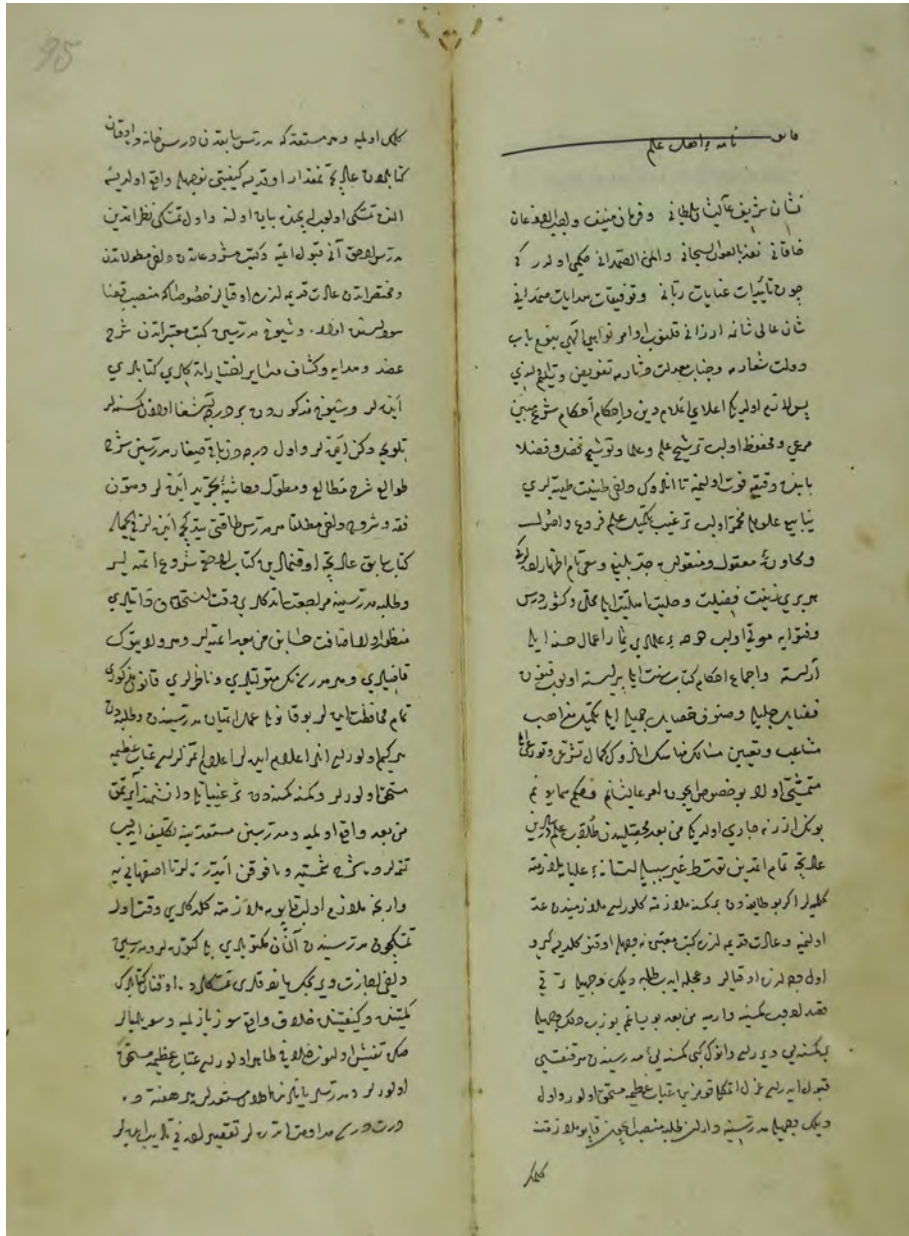
- Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr Fatih Sultan Mehmed Devri (1451-1481)*, C.II, Haz. Hüdayi Şentürk, TTK Yayınları, Ankara 2003.
- , *Mevâ'idü'n-Nefâis fî-Kavâidül-Mecalis*, Haz. Mehmet Şeker, TTK Yayınları, Ankara 1997.
- Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Haz. Sevim Ilgürel, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- Nevîzâde Atâî, *Hadâikü'l-Hakâik fî Tekmiletü's-Şakâik*, Haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- Selânikî Mustafa Efendi, *Târih-i Selânikî*, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

Araştırma Eserler

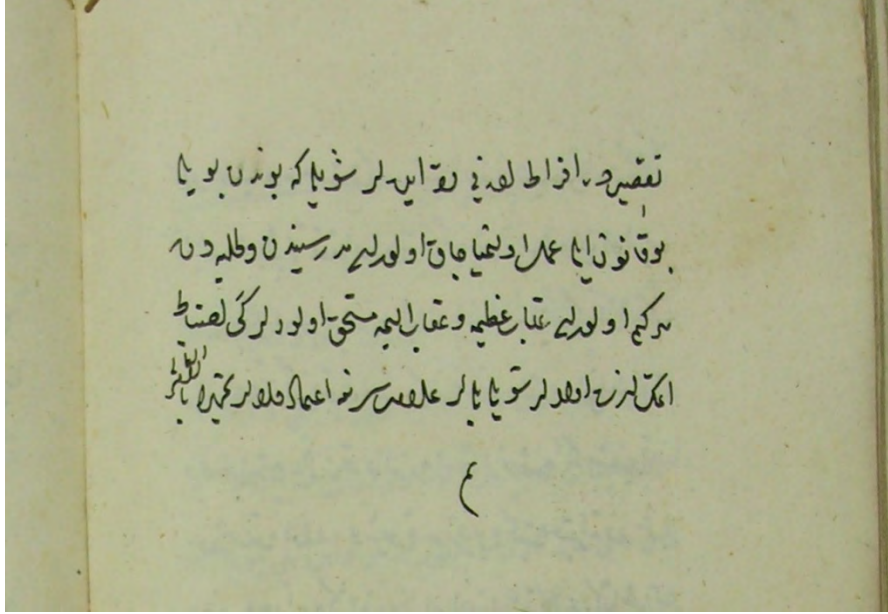
- Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı*, Haz. Abdullah Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanûnnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 4, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.
- , *Osmanlı Kanûnnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 8, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.
- Atay, Hüseyin, "Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazetnameler", *Vakıflar Dergisi*, XIII, 1981, s. 171-206.
- , *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi Medrese Programları-İcazetnameler-İslahat Hareketleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 1983.
- , "Medreselerin Gerilemesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXV, Ankara 1981, 15-56.
- Baltacı, Cahid, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2005.
- Beyazıt, Yasemin, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, TTK Yay., Ankara 2014.
- , "Efforts to Reform Entry into the Ottoman İlmîyye Career towards the End of the 16th Century: 1598 Ottoman İlmîyye Kanunnamesi", *Turcica*, Tome 44, 2012-2013, s.201-218
- Bilge, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.
- Dalsar, Fahri, "Medreseler Kanûnnâmesi", *Nilüfer Dergisi*, S. 5, Eylül 1945, 15-16.

- Demiralp, Yekta, *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- Emecen, Feridun, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- Hızlı, Mefail, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.17, S.1,2008, s. 25-46.
- İnalçık, Halil, "Kanûnnâme", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, C.24, İstanbul 2001, s. 333-337.
- , "The Ruznâmçe Registers Of The Kadıasker of Rumeli As Preserved In The İstanbul Müftülük Archives", *Turcica*, XX, Paris 1988, s. 251-275.
- , "Kazasker Ruznâmçe Defterine Göre Kadılık", *Adalet Kitabı*, Haz. Bülent Arı-Selim Aslantaş, Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 117-137.
- İpşirli, Mehmet, "Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, s. 348-349.
- , "Osmanlı İlmîye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar)", *Osmanlı Araştırmaları*, 7-8, 1998, s. 273-285.
- , "Kadızaade Ahmet Şemsettin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul 2001, s.96-97.
- İpşirli, Mehmet-Demir, Ziya, "Sâdi Çelebi", C.35, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, s.404-405.
- İzgi, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, C.1, İz Yayıncılık, İstanbul 1997.
- Kafadar, Cemal "Osmanlı Tarihinde Gerileme Meselesi", *Osmanlı Geriledi mi?*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2006, 101-164.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Muallim Emin Bey, "Tarihçe-i Tarik-i Tedris", *İlmîyye Salnamesi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1998, s. 533-543.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17.Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- Öz, Mehmet, *Osmanlı'da "Çözülme" Ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergah Yayınları, İstanbul 1997.
- Shahab Ahmed-Nenad Filipovic, "The Sultan's Syllabus: A Curriculum for the Ottoman Imperial medreses prescribed in a fermân of Qanuni I Suleyman, dated 973 (1565)", *Studia Islamica*, 2004, p.183-218.

- Sarıkaya, Yaşar, “Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, S.3, 1999, 23-39.
- Şanal, Mustafa, “Osmanlı Devleti’nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.14, Yıl:2003/1, s. 149-168.
- Tekindağ, Şehabettin, “Medrese Dönemi”, *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul 1973, s.3-54.
- Unan, Fahri, “Osmanlı Resmi Düşüncesinin ‘İlmiyye Tariki’ İçindeki Etkileri: Patronaj İlişkileri”, *Türk Yurdu*, C. 11, S.45, 1991, s. 33-40.
- , *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, TTK Yayınları., Ankara 2003.
- , “Osmanlılarda Medrese Eğitimi”, *Osmanlı*, C.5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 149-160.
- Uzunçarşılı, İ.Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayınları, 1988.
- Ünal , Mehmet Ali, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Yaltkaya, Şerefettin, “Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler”, *Tanzimat I*, MEB, 1999, s.463-467.
- Yücel, Yaşar, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar Kitab-ı Müstetâb, Kitabı Mesâlihi’l Müslimîn ve Menâfi’l-Müminîn, Hurzû’l-mülûk*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.
- Zengin, Zeki Salih, *II.Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi*, Akçağ Yay., Ankara 2002.
- Zilfi, Madeline C., *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Uleması Klasik Dönem Sonrası*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2008.

Ek 1. Kanünnâme-i Talebe-i İlm, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, R.1935, 94b-95a.

Ek 1. Kanûnnâme-i Talebe-i İlm, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, R.1935, 95b.

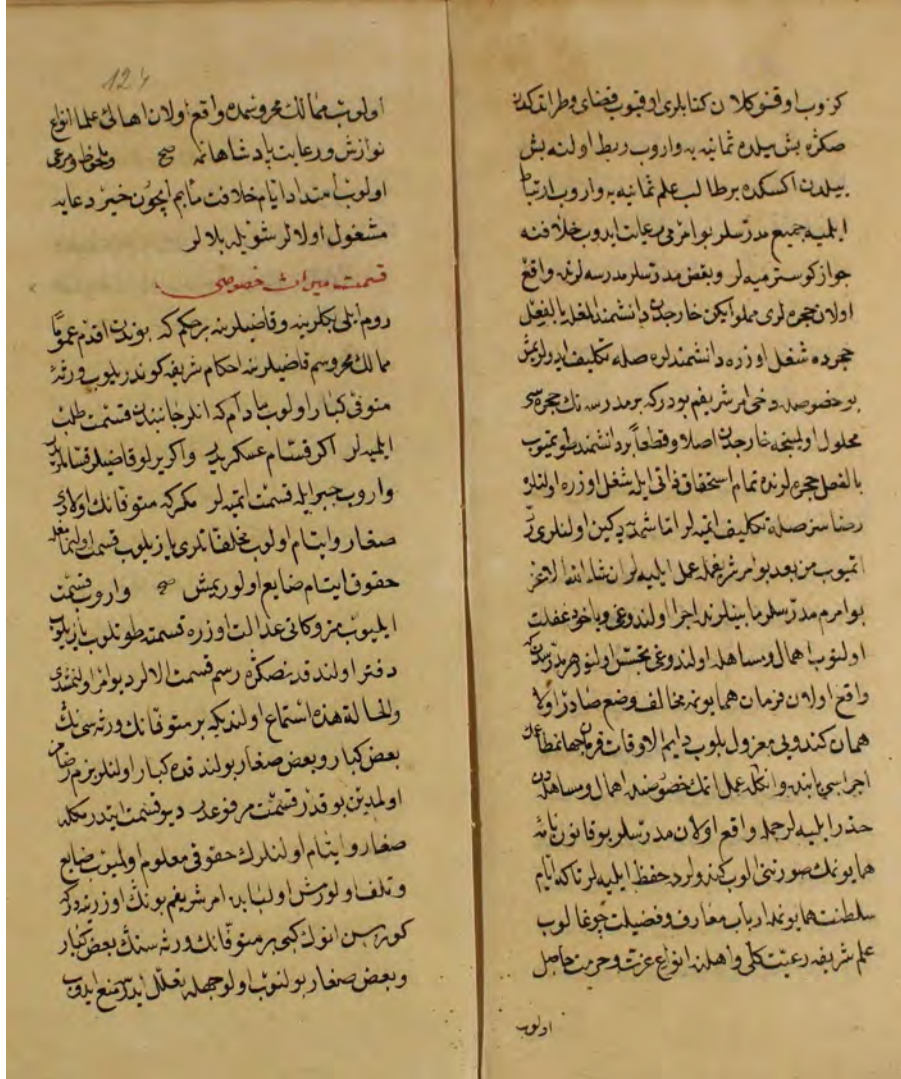
Ek 2. Mevâli-i İzâm ve Müderrisîn-i Kirâmın Tedrîse Muvazebetleri İçün Nişan-ı Humâyûn, Vr. 121b-122a.

Ek 2. Mevâlî-i İzâm ve Müderrişin-i Kirâmın Tedrişe Muvazebetleri İçün
Nişan-ı Humâyûn, Vr. 122b-123a.

Ek 2. Mevâli-i İzâm ve Müderrisîn-i Kirâmın Tedrise Muvazebetleri İçün Nişan-ı Humâyûn, Vr. 123b-124a.

ایر تیج حصار اولور و غن کیم تندی و اعلیٰ ایلیون بعد اقبیه سا به اولنا نه فانی موز و اولر یولغا فن کولون
وضیع صا ر اولور یولور سرح سا ه اولور و یولور و اقبیه که عقده کلون و اولر مغانی کولون ایلیون
قبوله ایله مدر ساری و حور لقیه اولمیا نه طله و یوق و اقبیه که قبوله ایله مدر ساری و یوق و کولون
قانه ایلیون مازون مدر ساری و غن ایلیون کولون ایلیون کولون ایلیون کولون ایلیون کولون

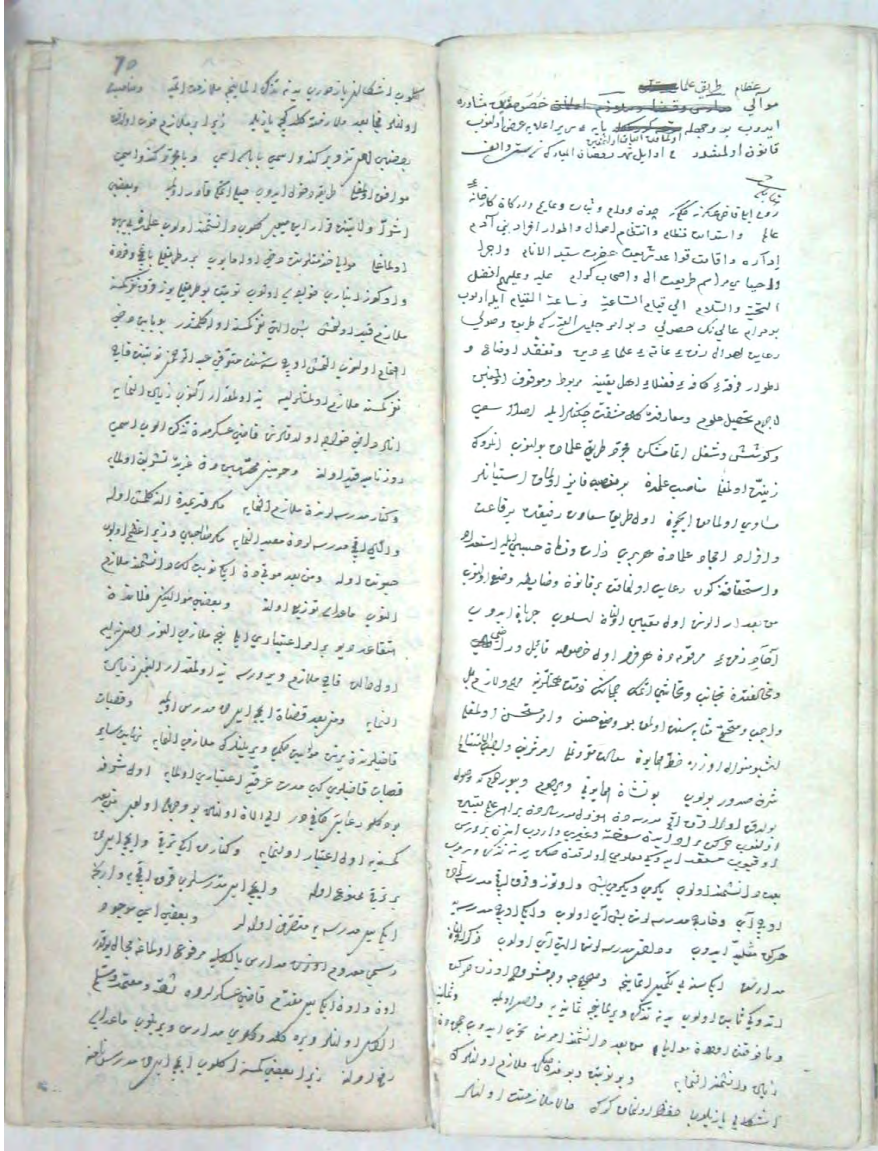
سید محمد قاسم
سید محمد قاسم

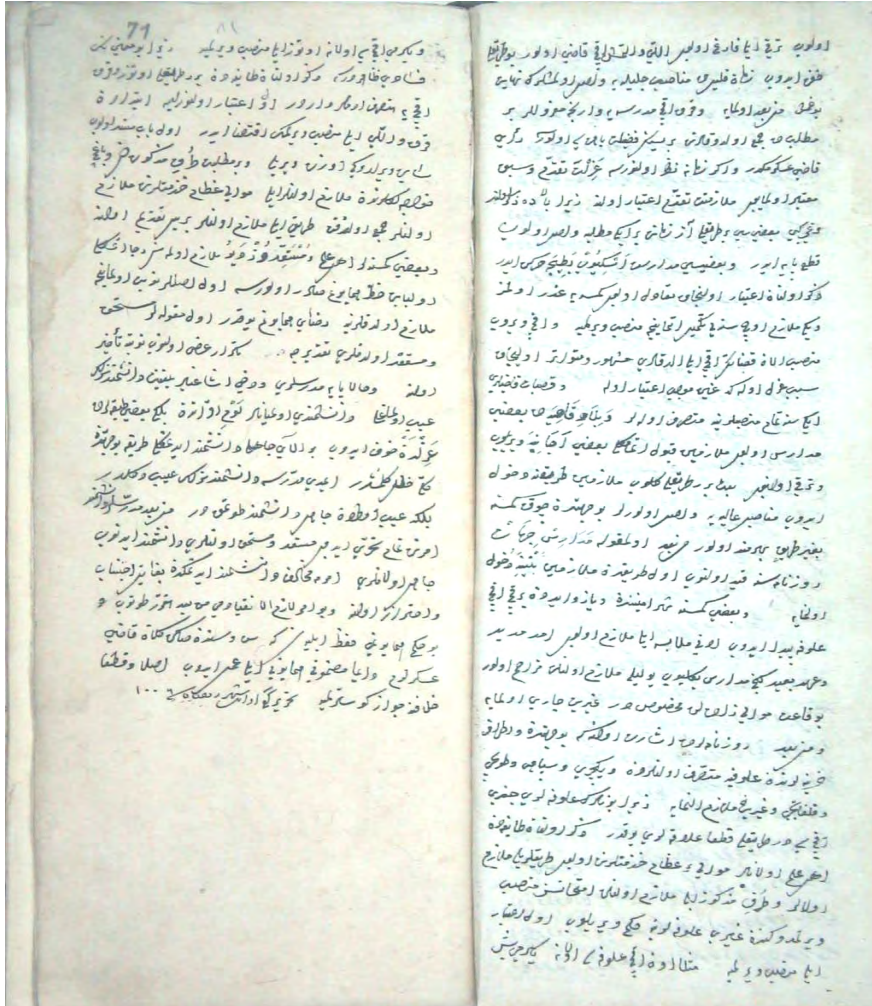
صورت فطما لولة هفتت سلطاة مولد قاة لولاع الله تعالى عن وولولة الى انقول
الذورة که در تاریخ ۹۸۵ روز و شنبه ناز شعبان المعظم با وزیر اعظم فرستاد
علاطرح علمای ضلی اقلال عارهن لولوب فانونه قديم سلطاة محمد غازي زانان
کهن کوز ويلوب زمانه و افي لاصن لولوح مرلومدر شمس فانونه کوز ولما مقله
مدرسين و طلبه شغلده قالمشاور قضاة عساکه قلم تبنيه لولکنه که مدرسين طلبه
کثير مده عرفه لعمدين فراغته ليتروپ لفر منصب سوج ليترميال وواستفاد
وافي اشغه مدرس لروه شغرن معالين ايتمه و موليد الدرعيه لرقاضي عساکه
مرفقه اولما وين کسه قبول لعميال و بعض مدرسا ولديش که لچس وورسي
لوليوب مجرول فر منصب وسيله لولوح لکچوه توجيه لولورش اول مقول لول
بعيت ايليوب و شغرن لتيوب زمانه شغرن لزمانه لولورش اول مقول
مدرسا رفيع اولوب من بعد عرض اولغيه و الحاضرات مناصب اهله سوج لولوب
علمي و فضاي اولما و مهارت تامة لول اولما تربيه لولوب رعایت لولکنه که
لتما سيله نالاهل منصب عرض اوليه بعد لولوج بو وضع مخالف و ارح مفاير که
وضع ايشده مدرس کند و لول و در بلش اولسوناک کوز لرين لچسوناک کلش و کلش
قضاة عساکه تبنيه و تاليد و ر عيني ايله عبارتتم نقل اولغوزر املان و عبارتتم
تغيير و تحريف اولما عشر ۲ شعبان ۹۸۵

Ek 5. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2362, Vr.8

Ek 6. İlimiye Kanûnnâmesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttâb 1004, 69b-70a.

Ek 6. İlmiye Kanunnâmesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttap, 1004, 70b-71a.